

MARITUS

SCANDINAVIAN INSTITUTE OF MARITIME LAW

Ina Tvervåg Mikalsen

Leverandørens beføyelser ved
betalingsmislighold etter NFo7
og NTKo7

Leverandørens beføyelser ved betalingsmislighold etter NF07 og NTK07

Ina Tvervåg Mikalsen

Marius nr. 390
Sjørettsfondet
Nordisk institutt for sjørett
Universitetet i Oslo

© Sjørettsfondet, 2010

ISSN: 0332-7868

Sjørettsfondet
Universitetet i Oslo
Nordisk institutt for sjørett
Postboks 6706 St. Olavs plass
N-0130 Oslo

Telefon: 22 85 96 00
Telefaks: 22 85 97 50
E-post: sjorett-adm@jus.uio.no
Internett: www.jus.uio.no/nifs

Redaktør: Postdoktor Alla Pozdnakova
Bidrag sendes til: alla.pozdnakova@jus.uio.no

Abonnement og løssalg: www.audiatur.no - post@audiatur.no

Trykk: 07 Gruppen AS

Forord

Denne avhandlingen ble levert som masteroppgave (30 poeng) ved Det juridiske fakultet i Oslo våren 2009. I forbindelse med denne publisering er det kun foretatt mindre språklige endringer. Jeg vil gjerne gi en stor takk til advokat Erik Brannsten, som var min veileder, for all hans verdifulle hjelp under arbeidet med oppgaven.

Oslo, mai 2010

Ina Tvervåg Mikalsen

Innhold

1	INNLEDNING	1
1.1	Oppgavens tema	1
1.1.1	Opplegg.....	3
1.2	Rettskilder og metode	4
2	REGULERINGEN AV SELSKAPETS BETALINGSMISLIGHOLD I ART.27.....	7
2.1	Generell redegjørelse for Art.27.3.....	7
2.2	Andre virkninger av betalingsmislighold	7
3	STANS AV ARBEIDET	8
3.1	Leverandørens behov for å stanse arbeidet	8
3.2	Leverandørens rett til å stanse arbeidet	9
3.3	Forhold mellom retten til å stanse arbeidet og andre kontraktsregler	11
3.4	Vilkår for stans av arbeidet.....	12
3.5	Momenter	14
3.6	Antesipert mislighold	15
3.7	Leverandørens plikt til å gjenoppta arbeidet	17
3.8	Leverandørens krav på fristforlengelse.....	19
3.9	Leverandørens krav på kompensasjon	21
3.10	Varsel om stansing	24
3.11	Utgangspunktet for leverandørens frist for å kreve endringsordre	25
3.12	Tvist om selskapets betalingsplikt.....	26
3.13	Følgene av urettmessig stansing	32
3.14	Bør stansingsretten reguleres?	32
4	HEVNING	34
4.1	Rett til å heve.....	34
4.2	Momenter	34
4.3	Leverandørens frist for å heve	37
4.4	Virkninger av hevning	37
4.5	Vederlagskrav i hevningsoppgjøret.....	38
4.6	Hevning ved antesipert mislighold	39
4.7	Fordeler ved direkte regulering av hevningsretten i kontrakten.....	41

5	LEVERANDØRENS TILBAKEHOLDSRETT I KONTRAKTSGJENSTANDEN	41
5.1	Tilbakeholdsrettens formål og selskapets krav på utlevering	41
5.2	Kontraktens regulering av leverandørens tilbakeholdsrett	42
5.3	Hjemmelsgrunnlag	42
5.4	Vilkår for utøvelse av tilbakeholdsrett	44
5.5	Omsorgsplikt ved tilbakehold	45
5.6	Salgsrett	45
5.7	Vurdering av tilbakeholdsretten	47
6	LEVERANDØRENS KRAV PÅ RENTER OG ERSTATNING	48
6.1	Leverandørens rentekrav	48
6.2	Erstatning ut over forsinkelsesrenten	49
6.2.1	Forholdet til Kjl. § 71	50
6.3	Erstatningskrav i kontraktsforhold	51
6.4	Erstatningskrav som følge av stans i arbeidet	53
6.4.1	Ekstraordinære omkostninger	53
6.4.2	Erstatningskrav fra underleverandører	54
6.4.3	Krav på dekning av utgifter i øvrige kontraktsforhold	55
6.4.4	Tap av inntektsmulighet	56
6.5	Erstatningskrav ved hevning	57
6.5.1	Demobilisering og nedrigging	57
6.5.2	Erstatning for utgifter til avbestilling av underleveranser	58
6.5.3	Omsorgskostnader	58
6.5.4	Tappt fortjeneste	59
7	OPPSUMMERING OG VURDERING	61
8	LITTERATURLISTE	63
9	KILDER OG REGISTRE	64
9.1	Standardkontrakter	64
9.2	Domsregister	65
9.3	Lov- og forarbeidsregister	65
9.4	Andre kilder	66
	SJØRETTSFONDETS UTGIVELSER	67
	Tidsskriftet MarIus - siste utgaver	67
	Bøker utgitt av Sjørettsfondet	68
	Ny distribusjonsordning	69
	Tidsskriftet MarIus – ny abonnementsordning	69

1 Innledning

1.1 Oppgavens tema

Norsk Fabrikasjonskontrakt (NF) og Norsk Total Kontrakt (NTK) er avtalte standardkontrakter for større fabrikkasjonsoppdrag på norsk sokkel. NTK- kontrakten er tilpasset EPC(I)- formatet hvor leveransen i tillegg til bygging også omfatter prosjektering, innkjøp og (eventuelt) installasjon.¹

Kontraktene inngås mellom et ”selskap” på bestillersiden og en ”leverandør” på selgersiden. Leverandørens hovedforpliktelse vil være å levere kontraktsgjenstanden, mens selskapets hovedforpliktelse vil være å betale den avtalte kontraktsprisen.

I denne oppgaven vil det bli redegjort for hvilke sanksjoner som står til leverandørens rådighet dersom betalingsplikten misligholdes og vilkårene for å utøve disse sanksjonene.

Kontraktene inneholder i utgangspunktet en omfattende og detaljert regulering av partenes plikter og rettigheter, men det er få regler som omhandler brudd på betalingsplikten. Ved selskapets mislighold av betalingsplikten vil det derfor kunne oppstå en rekke problemstillinger som ikke er direkte regulert i kontraktene.

En sannsynlig årsak til at kontraktene ikke inneholder et eget sanksjonssystem for brudd på betalingsplikten er at det ikke har blitt ansett å være behov for en mer omfattende regulering. I kontrakter som inngås med pengesterke oljeselskaper er det vanskelig å tenke seg at betalingsmislighold vil bli et aktuelt tema. Den praktiske problemstillingen i både NF og NTK har tradisjonelt vært hvorvidt *leverandøren* er i stand til å oppfylle sine forpliktelser.²

¹ Forkortelsen EPC(I) står for ”Engineering, Procurement, Construction (Installation)”.

² Særlig i totalkontrakter har manglende likviditet for leverandøren vært et tilbakevendende problem. Med NTK 2000 ble det innført en generell ordning med likviditetstilskudd, jf. Art.20.6. Ordningen var imidlertid vanskelig å praktisere og ble derfor utelatt i NTK 05, se Kaasen s. 37.

NF og NTK benyttes imidlertid i dag også i stor grad som kontraksgrunnlag av andre selskaper enn de som har vært med på å fremforhandle standarden på selskapssiden.

Liberaliseringen av norske myndigheters godkjenning - og tildelingspraksis har åpnet for at utvinningen av olje på norsk sokkel i dag også skjer i regi av en rekke mindre, private norske og utenlandske oljeselskaper. Når kontraktene benyttes av mindre pengesterke selskaper vil manglende oppfyllelsesevne på selskapssiden kunne bli en reell problemstilling, i motsetning til hva forhandlingspartene har forutsatt. Problemstillinger knyttet til selskapets betalingsmislighold under NF og NTK har også blitt aktualisert av det siste års fallende oljepriser og nedgangen i verdensøkonomien generelt.

Stadig færre større oljefunn, og myndighetens ønske om å øke utnyttingsgraden av eksisterende reserver har også ført til en utvikling hvor det ikke lenger er kostnadmessig forsvarlig eller hensiktsmessig å benytte oljeplattformer til utvinning av olje. I stedet har man i større grad gått over til bruk av flytende produksjonsinnretninger (FPSO'er).³

Opprinnelig ble de fleste FPSO'er bygget og eid av oljeselskaper, men i de siste årene har det vært en fremvekst av uavhengige FPSO-selskaper som eier og opererer enheter som leies ut til oljeselskaper.⁴ NF- kontraktene brukes også i stor grad av norske FPSO-selskaper som underleveransekontrakter for prosjekter både i utlandet og på norsk sokkel.⁵ Også i kontrakter inngått mellom FPSO-selskaper og leverandører vil manglende betalingsevne kunne bli et tema. Færre feltutbygginger og lavere etterspørsel har rammet oljeproduksjonsselskaper som har bygget FPSO'er på spekulasjon. Særlig hvis leverandøren har inngått avtale med et selskap som ikke har fullfinansiert prosjektet vil det kunne oppstå

³ Forkortelsen står for "Floating Production, Storage and Offloading", det vil si flytende enheter for produksjon, lagring og lossing av olje og gass.

⁴ KonKraft (2008) s.78

⁵ Opplyst fra bransjehold

problemer hvis selskapet ikke lykkes med å få på plass resten av finansieringen.

1.1.1 Opplegg

I avsnitt 2 vil det innledningsvis bli foretatt en kort gjennomgang av Art.27.3 som er den sentrale bestemmelsen om betalingsmislighold. I avsnitt 3 behandles spørsmålet om leverandøren har rett til å stanse arbeidet og i avsnitt 4 behandles spørsmålet om leverandøren har rett til å heve kontrakten. I avsnitt 5 behandles leverandørens tilbakeholdsrett i kontraktsgjenstanden. Tilbakeholdsretten er delvis regulert i kontrakten og bør derfor tas opp til nærmere vurdering. I avsnitt 6 behandles leverandørens krav på renter og erstatning. Ved betalingsmislighold vil leverandøren påføres et rentetap, og det kan også oppstå andre tap og utgifter som følge av selskapets mislighold. På grunn av de fellespørsmål som oppstår for erstatningskrav er disse skilt ut til egen behandling. I avsnitt 7 forsøker jeg avslutningsvis å foreta en kort vurdering av reguleringen av betalingsmislighold i kontraktene.

I det følgende forutsettes det at det foreligger brudd på betalingsplikten. Spørsmålet om hvorvidt det foreligger betalingsmislighold tas derfor ikke opp til behandling, men det vil bli henvist til betydningen av betalingsreglene hvor dette er relevant.⁶ Oppgaven avgrenses også mot andre former for betalingsmislighold enn oversettelse av betalingstiden.⁷ Oppgaven avgrenses også mot problemstillinger som oppstår ved selskapets konkurs.

Siden NTK i stor grad er basert på NF- kontrakten vil fremstillingen hovedsakelig omtale NF, i den grad det som sies vil være felles for begge kontrakter vil det ikke bli henvist særskilt til NTK⁸.

⁶ For å kunne avgjøre om betalingsplikten er misligholdt må det tas stilling til hva som utløser betalingsplikt for selskapet. Selskapet har en utstrakt rett til å gjøre fradrag for omtvistede beløp i leverandørens faktura, se NF. Art. 20.3 og NTK Art.20.4.

⁷ For eksempel oppgjør i strid med avtalt betalingsmåte, se Selvig s.334

⁸ NTK ble fremforhandlet med NF 92 som ”mal”, se Kaasen s.27.

Alle henvisninger til artikkelnummer vil være felles for begge kontraktene dersom det ikke spesifiseres hvilken kontrakt det gjelder.

1.2 Rettskilder og metode

NF07 og NTK 07 er de foreløpig siste revisjonene av Norsk Fabrikasjonskontrakt og Norsk Total Kontrakt. Kontraktene er fremforhandlet mellom representanter fra Statoil ASA og Norsk Hydro ASA (nå StatoilHydro ASA) og representanter fra Norsk Industri (tidl. TBL).

Kontraktene inneholder i liten grad regulering av leverandørens beføyelser ved selskapets betalingsmislighold. For spørsmål som ikke er løst i kontraktene må løsningen finnes ved hjelp av tolkning eller utfylling.⁹ I NF Art. 37.1 og NTK Art.38.1 slås det fast at kontraktene skal være undergitt og fortolkes i samsvar med norsk rett.

Ved tolkning av kontraktene må *ordlyden* tillegges stor vekt. I nyere rettspraksis kan det spores en tendens til at Høyesterett ved tolkning av kontrakter i forretningsforhold tillegger ordlyden større vekt enn tidligere, jf. Rt.2003 s.1132. Ved tolkning av standardkontrakter vil også kontraktens ordlyd komme i forgrunnen fordi det er grunn til å anta at tolkningsdata med tilknytning til det individuelle partsforholdet i liten grad vil kunne bidra til å fastlegge det nærmere innholdet av kontraktsvilkårene.¹⁰ En tendens til å vektlegge ”... *objektive og tilgjengelige elementer*” taler også for at det blir mindre rom for innfortolkning fra partenes forhandlinger, jf. Rt. 2001 s. 1152.

For spørsmål som ikke er regulert i kontraktene må det først avklares hvorvidt det åpnes for å foreta utfylling og hva som vil være relevant bakgrunnsrett.¹¹ NF og NTK trekkes ofte frem som

⁹ Kaasen s. 50

¹⁰ Krüger, Kontraktsrett s. 516 / Haaskjold s. 187

¹¹ Kaasen s. 50

eksempler på detaljerte og utførlige kontrakter hvor det vil være lite rom for utfylling med deklarasjonsrett.¹² Både NF og NTK lar imidlertid en rekke sentrale spørsmål om leverandørens beføyelser ved selskapet betalingsmislighold stå uløst. Så fremt kontraktene ikke fremstår som uttømmende må det være adgang til å foreta suppleringsrett med deklarasjonsrett.¹³

Et nærliggende spørsmål er om kontraktene vil være undergitt kjøpsloven (kjl) deklarasjonsregler. Kjøpsloven gjelder for tilvirkningskjøp, men ikke hvis bestilleren ”... skal skaffe en vesentlig del av materialene”, jf. kjl.§2. Totalentrepriser som omfatter innkjøp vil ikke omfattes av unntaket, for fabrikkkontraktene ellers må det foretas en konkret vurdering. Hvorvidt kontraktene faller inn under kjøpslovens regler eller ikke har imidlertid mindre praktisk betydning, siden kjøpslovens regler er deklarasjonsregler og viker for partenes avtale og handelsbruk, jf. kjl. § 3.

På den annen side vil kjøpsloven uansett kunne være relevant fordi reglene i betydelig grad kan sies å gi uttrykk for alminnelige kontraktsrettslige prinsipper.¹⁴ I praksis er det likevel betydelige forskjeller mellom ordinære løsørekjøp og større fabrikkkontraktordrag, kjøpslovens regler kan derfor ikke anvendes ukritisk.¹⁵ Fordi kjøpsloven som regel neppe ville kunne anvendes direkte vil en være henvist til alminnelige kontraktsrettslige prinsipper og analogislutninger fra kjøpsloven som deklarasjonsrett.¹⁶

Den nokså ensartede kontraktspraksis som har oppstått i tilknytning til ”avtalte standarder” for offshorekontrakter tilsier også at det kan være naturlig å benytte løsninger fra offshorekontraktene som ”deklarasjonsrett”.¹⁷ Som argument for å se hen til de løsninger som er valgt innenfor offshorekontrakter fremfor kjøpsret-

¹² Krüger, Norsk kjøpsrett s. 621

¹³ Selvig s.270

¹⁴ Kaasen s.51

¹⁵ Kaasen s. 52

¹⁶ Kaasen s.53

¹⁷ Kaasen s. 53

tens regler kan det anføres at offshorekontraktene i større grad avspeiler de reelle hensyn som gjør seg gjeldene på området.¹⁸ Norwegian Subsea Contract (NSC05) som gjelder for leveranser av undervannsoperasjoner inngår også blant de offshorekontraktene som er utviklet med NF 92 som ”mal”.¹⁹ Det kan også være relevant å se hen til reguleringen i utenlandske offshorekontrakter. De problemstillinger som oppstår ved selskapets betalingsmislighold i NF og NTK vil også kunne oppstå i andre typer langvarige tilvirkningsoppdrag som entreprise og skipsbygging. De løsninger man har valgt i standardkontrakter for entreprise og skipsbygging vil derfor også kunne ha en viss rettskildemessig betydning.²⁰

Det finnes ikke offisielle *forarbeider* til kontraktene, men det er ført felles møtereferater fra forhandlingene. Referatene er upubliserte og vanskelig tilgjengelige noe som taler for at de bør tillegges begrenset rettskildemessig vekt.²¹ Til både NF og NTK er det fremforhandlet en protokoll som angir kontraktens virkeområde og visse overordnede prinsipper og målsetninger for bruken av kontraktene, bl.a. prinsippet om at leverandøren skal ha nøytral likviditet. Protokollen er ikke rettslig bindende for andre enn forhandlingspartene, men den bør likevel kunne tillegges en viss vekt som et tolkningsmoment siden det gis klart uttrykk for forhandlingspartenes enighet om de spørsmålene som behandles.²²

Det finnes svært lite *rettspraksis* om NF og NTK. Det er avsagt en del ekspertavgjørelser i tilknytning til kontraktene, men jeg kjenner ikke til avgjørelser som omhandler selskapets betalingsmislighold.²³ Innenfor landbasert entreprise finnes det derimot en del rettspraksis om byggherrens betalingsmislighold.

¹⁸ Andenæs s.344

¹⁹ Kaasen s.46

²⁰ Kaasen s. 53

²¹ Kaasen s.56

²² Protokollen er heller ikke formelt rettslig bindende for Norsk Industris medlemsbedrifter, se Kaasen, s. 41.

²³ Ekspertsystemet er en del av endringsreglene, jf. Art.16. Avgjørelser publiseres i anonymisert form i PetIus.

Det finnes begrenset med *litteratur* om NF og NTK. Knut Kaasen har imidlertid skrevet en omfattende kommentar til NF05 og NTK 05. Det finnes også en del juridiske artikler om ulike temaer i tilknytning til kontraktene, men det er imidlertid skrevet lite om betalingsmislighold. Jeg har derfor forsøkt å skaffe meg et innblikk i hva som er aktuelle problemstillinger for leverandørene gjennom samtaler med jurister ansatt i industrien.

2 Reguleringen av selskapets betalingsmislighold i Art.27

2.1 Generell redegjørelse for Art.27.3

Art.27.3 er den sentrale bestemmelsen om selskapets mislighold i både NF og NTK.

Bestemmelsen gir leverandøren krav på forsinkelsesrente i henhold til forsinkelsesrenteloven dersom selskapet misligholder betalingsplikten.

Leverandørens krav på forsinkelsesrenter er for øvrig den eneste beføyelsen mot selskapets betalingsmislighold som omtales direkte i kontrakten. Forsinkelsesrenten skal kompensere leverandøren for det tap han lider ved at selskapets betalingsmislighold fratrukker han muligheten til å disponere over pengene på en annen og bedre måte. Fordi forsinkelsesrente i realiteten er en form for standardisert erstatning for tapt vinning vil utmålings spørsmål i tilknytning til forsinkelsesrenten bli behandlet i avsnitt 6 om renter og erstatning.²⁴

2.2 Andre virkninger av betalingsmislighold

Kontrakten fastsetter ikke andre virkninger av selskapets beta-

²⁴ Hagstrøm s.571

lingsmislighold enn betaling av forsinkelsesrente, jf. Art.27.3. Kontraktens taushet er i seg selv et argument for at leverandøren ikke har andre rettigheter. Årsaken til kontraktens taushet kan imidlertid skyldes at det ikke har vært ansett å være behov for andre sanksjoner, siden betalingsmislighold ikke har vært en særlig aktuell problemstilling. At både NF og NTK er omfattende og detaljerte kontraktsdokumenter kan på den annen side tale for at partene har hatt intensjoner om å regulere sine plikter og rettigheter fullt ut i avtalen.²⁵ Det finnes likevel ingen bestemmelser i kontraktene som uttrykkelig utelukker andre virkninger. Til sammenligning fremgår det klart av ordlyden i Art.24.4 og Art.25.4 (NTK Art.25.5) at kontraktens angivelse av hvilke beføyelser som kan gjøres gjeldende ved leverandørens mislighold er ment å være uttømmende. Utenfor lovregulerte forbrukerforhold står partene i utgangspunktet fritt til å avtale ansvarsbegrensninger som tar sikte på og utelukke eller begrense bruken av misligholdsbeføyelser, men slike ansvarsbegrensninger må fremgå klart.²⁶ Kontraktens taushet kan derfor ikke tolkes slik at andre beføyelser er utelukket. Den part som påberoper seg en rettighet som ikke er omtalt i kontrakten vil imidlertid ha bevisbyrden for at en slik rett eksisterer.²⁷

3 Stans av arbeidet

3.1 Leverandørens behov for å stanse arbeidet

Ved uteblitt betaling vil en trussel om å stanse arbeidet kunne være et effektivt pressmiddel for å fremtvinge oppgjør fra selskapet. For selskapet vil det som regel være helt sentralt å holde fremdriften oppe. Forsinket produksjonsstart vil innebære at selskapet går

²⁵ Tapper s.68

²⁶ Hagstrøm s.623

²⁷ Tapper s. 68

glipp av verdifull inntekt, store summer skal forrentes og likviditet frigjøres. Et FPSO- selskap risikerer også å bli møtt med misligholdssanksjoner fra oljeselskapet dersom fartøyet ikke leveres til avtalt tid. Oljeselskapet vil som regel også ha rett til og terminere kontrakten ved forsinkelse ut over en viss tid.²⁸ En rett til å stanse arbeidet vil også redusere leverandørens totale likviditetsmessige belastning og begrense risikoen for tap.²⁹

3.2 Leverandørens rett til å stanse arbeidet

En rett for leverandøren til å stanse arbeidet er ikke omtalt i kontraktene. På tross av dette vil leverandøren kunne ha rett til å stanse arbeidet dersom en tolkning og utfylling av kontraktene gir grunnlag for å hevde at leverandøren kan påberope seg *detensjonsrett*.

I gjensidig bebyrdende kontraktsforhold gjelder i utgangspunktet prinsippet om ytelse mot ytelse dersom ikke annet er avtalt.³⁰ En virkning av prinsippet om ytelse mot ytelse er at hver av kontraktspartene vil ha rett til å nekte å utlevere egen ytelse dersom den annen parts ytelse ikke overleveres samtidig.³¹ Retten til å holde egen ytelse tilbake omtales som *detensjonsrett*, for å markere forskjellen fra tilbakeholdsretten som gir rett til å nekte å utlevere en annens ting (*retensjonsrett*).³²

Detensjonsrett vil kunne gi rett til å stanse arbeidet siden leverandørens arbeidsprestasjon er grunnlaget for frembringelsen av kontraktsgjenstanden. *Detensjonsrett* oppstår som en gjensidighetsvirkning av medkontrahentens ikke-oppfyllelse og er derfor en kontraktsrettslig misligholdsbeføyelse.³³ Prinsippet om ytelse mot ytelse kommer også til uttrykk flere steder i kjøpsloven, jf. kjl. § 10,

²⁸ Opplyst fra bransjehold

²⁹ Marthinussen s.470

³⁰ Hagstrøm s.352

³¹ Hagstrøm s.352

³² Hagstrøm s.352

³³ Øyen s. 713

§ 49 og § 51.

Prinsippet om ytelse mot ytelse gjelder bare dersom ikke annet er avtalt og dersom samtidig utveksling er praktisk mulig.³⁴ Siden leverandørens arbeidsprestasjon erlegges kontinuerlig er det imidlertid av praktiske årsaker ikke mulig å gjennomføre et samtidighetsprinsipp for selskapets betaling. For løpende levering av realtytelse kan derfor ikke et prinsipp om ytelse mot ytelse gjennomføres fullt ut³⁵, men partene har ikke fraveket prinsippet om ytelse mot ytelse ved å avtale at leverandøren skal finansiere arbeidet. Kontraktens betalingsregler tar sikte på at arbeidet skal betales omtrent i samme takt som det utføres. På grunn av periodiseringsforhold vil selskapets betaling i praksis likevel skje "etterskuddsvis", jf. Art.20.3.

I Rt.1978 s.1158 ble det imidlertid uttalt at "*... en rett til å holde arbeidsprestasjoner tilbake ved forsinket betaling må anses hjemlet i alminnelige kontraktsregler*". Dommen gjaldt krav om dagmulkt som følge av forsinket byggearbeid i en entreprisekontrakt. Siden den aktuelle uttalelsen tar stilling til innholdet av alminnelige kontraktsrettslige regler, må uttalelsen også kunne tillegges vekt utenfor entrepriseforhold. Det må derfor være adgang til å tilbakeholde arbeidsprestasjoner på grunn av manglende betaling for tidligere utført arbeid også i tilvirkningskontrakter.³⁶ Førstvoterende fant heller ikke grunn til å legge vekt på at stans av arbeidet som misligholdsbeføyelse ikke var nevnt i den "byggherrestandard" som regulerte avtaleforholdet. Dommen er derfor et eksempel på at det kan være grunnlag for å foreta utfylling i kontrakter som er inngått på bakgrunn av omfattende standardvilkår.³⁷

³⁴ Hagstrøm s.209

³⁵ Hagstrøm s. 359

³⁶ Hagstrøm s.355

³⁷ Haaskjold s. 157

3.3 Forhold mellom retten til å stanse arbeidet og andre kontraktsregler

Gjennom endringsreglene fratas leverandøren i utgangspunktet det pressmiddel det ville vært å stanse arbeidet i en betalingstvist med selskapet.³⁸ Leverandøren kan ikke la være å utføre et endringsarbeid fordi det ikke er enighet om hvor mye selskapet skal betale.

Leverandøren har en umiddelbar plikt til å iverksette endringsordrer, jf. Art.15.1. Prinsippet om ytelse mot ytelse er derfor uttrykkelig fraveket for endringsorder.³⁹ I tilfelle mangler og forsinkelser ved selskapets naturalytelser kan selskapet også benytte seg av endringskompetansen til å pålegge leverandøren å forsere arbeidet, jf. Art.27.2. Siden Art.27.3 ikke inneholder en henvisning til endringsreglene kan det imidlertid hevdes at en tilsvarende regel ikke gjelder ved selskapets betalingsmislighold.⁴⁰ Dersom leverandøren har grunn til å tro at uteblitt betaling skyldes selskapets manglende betalingsevne, vil utstedelse av en endringsordre (VO) som normalt vil være ”nøkkelen” til mer tid og penger være lite verdt.⁴¹ En rett for selskapet til å instruere leverandøren om å gjenoppta arbeidet mot å eksponere seg for et krav om kompensasjon vil derfor ikke kunne løse en betalingstvist.⁴² Forutsatt at leverandøren har rett til å stanse arbeidet under henvisning til ytelse mot ytelse prinsippet må han også kunne nekte å etterkomme endringsordrer.

Siden stansing av arbeidet fører til redusert fremdrift er det også nødvendig å ta stilling til rekkevidden av leverandørens plikt til å holde fremdriftsplanen.⁴³ Leverandørens plikt til å utføre arbeidet i samsvar med fremdriftsplanen er fastslått i Art.11.1 første ledd, og

³⁸ Kaasen s.704

³⁹ Kaasen s.283

⁴⁰ Kaasen s.591

⁴¹ Forkortelsen VO står for ”Variation Order”

⁴² Kaasen s.704

⁴³ Kaasen s. 704

plikten er i utgangspunktet absolutt.⁴⁴ I en gjensidig bebyrdende kontrakt kan imidlertid ikke en parts plikt til å oppfylle gjelde uavhengig av om motparten oppfyller sine plikter etter kontrakten. På tross av at kontraktene sterkt vektlegger selskapets behov for ”rett ting til rett tid” kan ikke selskapets behov for å styre fremdriften veie tyngre enn leverandørens krav på beskyttelse mot at det oppstår en urimelig ubalanse i kontraktsforholdet.⁴⁵ Verken endringsreglene eller leverandørens plikt til å følge fremdriftsplanen er derfor til hinder for at kontrakten kan utfylles med en rett for leverandøren til å stanse arbeidet. Konklusjonen blir at leverandøren kan ha rett til å stanse arbeidet for å holde tilbake egen ytelse også i offshoreentreprisekontrakter.

3.4 Vilkår for stans av arbeidet

Siden stansingsrett ikke reguleres i kontraktene, men kan hjemles i prinsippet om ytelse mot ytelse, må retten til å stanse arbeidet bero på om vilkårene for å utøve detensjonsrett er oppfylt.

Det grunnleggende vilkår for utøvelse av detensjonsretten er at selskapet må ha misligholdt sin ytelsesplikt. Leverandøren må i tillegg ha rådigheten over egen ytelse, og det oppstilles et krav til nær sammenheng (konneksitet) mellom den misligholdte forpliktelsen og ytelsen som tilbakeholdes.⁴⁶

Hvorvidt selskapet faktisk har misligholdt betalingsplikten vil kunne være omtvistet, men leverandøren vil ha risikoen for det valget han tar dersom han beslutter å stanse arbeidet, se punkt 3.13. Ved stans av arbeidet på grunn av aktuelt mislighold vil besittelseskrevet ikke være oppfylt for den arbeidsprestasjon som vederlagskravet direkte gjelder. Leverandøren vil allerede ha erlagt motytelsen ved å ha utført det arbeid som betalingskravet gjelder.⁴⁷ Det har imidlertid ikke vært vanlig å tolke kravet til konneksitet så

⁴⁴ Kaasen s.704

⁴⁵ Kaasen s.704

⁴⁶ Øyen s. 714

⁴⁷ Øyen s. 746

strengt.⁴⁸ Kravet til konneksitet anses derfor oppfylt.

Selv om de grunnleggende vilkårene for tilbakeholdsrett må anses oppfylt, er detensjonsretten normalt betinget av at det er et visst verdimeslig samsvar mellom den ytelse som holdes tilbake og det krav kreditor har i anledning kontraktsbruddet.⁴⁹ Et krav til forholdsmessighet kommer også til uttrykk i kjl. § 42 som stiller krav til at det ikke kan tilbakeholdes mer enn nødvendig for å ”sikre” kjøperens krav. Reguleringen av detensjonsretten i kjøpsloven § 42 kan sies å være et utslag av et proporsjonalitetsprinsipp som også må gjelde generelt.⁵⁰ Stans av arbeidet i større tilvirkningskontrakter som NF og NTK må anses for å være en vidtgående beføyelse siden forsinkelse vil kunne få betydelige konsekvenser for byggeprosessen. Reelle hensyn taler derfor for at arbeidet ikke kan avbrytes umiddelbart etter at forfallstiden er oversittet.⁵¹

Siden det må antas at retten til å stanse arbeidet bare utløses dersom det ikke vil være en uforholdsmessig reaksjon, er det nærliggende å vurdere om stansing vil være betinget av vesentlig mislighold.⁵² I Norwegian Subsea Contract (NSC) Art.27 oppstilles det et krav om kvalifisert mislighold for å stanse arbeidet jf. ordlyden *substantial breach*”. Også i NS 8405 Art. 30.2 stilles det krav om vesentlig mislighold. Reelle hensyn taler imidlertid for at retten til å stanse arbeidet ikke bør være betinget av vesentlig mislighold siden stansing er en mindre vidtgående beføyelse.⁵³ Kontraktens forutsetning om at leverandøren ikke har plikt til å finansiere arbeidet, taler også for at det skal mindre til før leverandøren har rett til å stanse arbeidet, jf. prinsippet om nøytral likviditet i protokollen punkt 2 (NTK punkt 1.4). Behovet for å sette en grense kan på den annen side tale for at det vil være et naturlig valg å knytte

⁴⁸ Tapper s. 547

⁴⁹ Hagsrøm s. 356

⁵⁰ Hagstrøm s.355

⁵¹ Tapper s. 547

⁵² Kaasen s.705

⁵³ Marthinussen s. 474

stansingsretten til vesentlig mislighold.⁵⁴ De særlige hensyn som gjør seg gjeldende i offshorekontraktene hvor hensynet til fremdrift har en helt sentral plass taler også for at proporsjonalitetskravet bør praktiseres strengt. Fordi jeg mener at hensynet til selskapet ivaretas av proporsjonalitetsprinsippet, og fordi leverandøren kan ha behov for å stanse arbeidet før misligholdet er kvalifisert, er jeg under tvil likevel kommet til at det ikke bør oppstilles et krav om vesentlig mislighold. Stansing må imidlertid etter en interesseavveining fremstå som en forholdsmessig reaksjon.

3.5 Momenter

I en vurdering av om vilkårene for å stanse arbeidet er oppfylt må det foretas en avveining mellom leverandørens behov for å stanse arbeidet og de ulemper stansing påfører selskapet.

Hvis leverandøren ikke har mottatt den betalingen han mener å ha krav på vil utgiftene til å fortsette arbeidet kunne utgjøre en uakseptabel risiko. Størrelsen av det misligholdte beløpet kan derfor i seg selv tilsi at leverandøren har rett til å stanse arbeidet.⁵⁵ Leverandørens behov for å legge et oppfyllellespress på selskapet øker også med lengden av forsinkelsen. Forsinkelsens lengde må tillegges betydelig vekt siden det må tas stilling til hvor lenge det er rimelig at leverandøren skal være forpliktet til å fortsette arbeidet uten betaling. Siden behovet for tapsbegrensning og for å utøve et oppfyllellespress er størst dersom uteblitt betaling skyldes manglende betalingsevne eller betalingsvilje avhenger behovet for å stanse arbeidet i stor grad av sannsynligheten for oppgjør. Det må derfor foretas en vurdering av selskapets betalingsevne og betalingsvilje. Leverandøren kan imidlertid i utgangspunktet vanskelig vite hva som er årsaken til et betalingsmislighold. Ved betaling fra utlandet er det f.eks. ikke uvanlig med forsinkelser i betalingsformidlingen.⁵⁶ Betalingsmislighold skaper imidlertid en generell

⁵⁴ Tapper s. 547

⁵⁵ Marthinussen s. 472

⁵⁶ Opplyst fra bransjehold

presumpsjon om manglende betalingsevne eller vilje⁵⁷, jf. Rt.1999 s.768.

Dommer fra *entrepriseretten* viser at domstolene går svært konkret til verks når det skal tas stilling til berettigelsen av å stanse arbeidet. Dersom det kan påvises at det er reell grunn til å frykte at uteblitt betaling skyldes manglende betalingsevne eller betalingsvilje vil det ofte være avgjørende. Siden dette også vil kunne være et sentralt moment når det skal tas stilling til om stansing er en forholdsmessig reaksjon, antas de momenter domstolene har lagt vekt på i *entrepriseretten* og kunne ha overføringsverdi til den vurderingen som må foretas i petroleumskontraktene.

Hvis selskapet opptrer unnvikende og avvisende, eller på en slik måte at det er egnet til å skape uro eller bekymring om betalings evnen eller viljen, kan det tale for at stansing vil være en akseptabel reaksjon.⁵⁸ Dersom selskapets opptreden ikke gir grunn til å tvile på at betalingsplikten vil bli oppfylt vil det motsatt være et moment som taler for at stansing av arbeidet ikke vil være en akseptabel reaksjonsform. I Rt. 1978 s.1152 ble det eksempelvis om et tilfelle av stansing uttalt at det ikke forelå ”så klare tegn på manglende betalingsevne eller vilje at dette kunne få utslagsgivende betydning”. Dersom selskapet har grunnlag for å bestride leverandørens faktura vil selskapet ha rett til å holde tilbake beløp som er omtvistet, jf. Art.20.3. Selskapets unnløstelse av å utbetale et omtvistet beløp kan derfor ikke tillegges betydning som en betalingsnektelse. Dersom leverandøren gjentatte ganger tidligere har hatt problemer med å få oppgjør til riktig tid, kan det også tale for at det kan være berettiget å stanse arbeidet.⁵⁹

3.6 Antesipert mislighold

Regler om antesipert mislighold går ut på at en part kan gis rett til

⁵⁷ Sandvik s. 259

⁵⁸ se LF-1993-00083, se også Rt.1999 s.768

⁵⁹ Marthinussen s. 475

å gjøre misligholdsbeføyelser gjeldende selv om det ikke foreligger aktuelt mislighold.⁶⁰

Også ved forventet betalingsmislighold vil leverandøren kunne ha behov for å stanse arbeidet. Leverandøren risikerer ellers å fortsette sin oppfyllelse på tross av at det er en betydelig risiko for at selskapet ikke vil være i stand til å betale for arbeidet. Betenkelighetene ved å gi kreditor adgang til å utøve misligholdsbeføyelser er på den annen side større når det bare foreligger fare for mislighold.⁶¹ En rett for kreditor til å gjøre misligholdsbeføyelser gjeldene ved antepert mislighold må likevel antas å være et allment prinsipp i kontraktsretten.⁶²

Ifølge kjl. § 61 har en kontraktspart rett til å innstille oppfyllelsen dersom det ”fremgår at den annen part ikke kommer til å oppfylle en vesentlig del av sine plikter”. Det antas at prinsippet i kjl. § 61 også vil kunne komme til anvendelse på ulovfestede områder så langt det passer.⁶³ I entrepriseretten er imidlertid retten til å stanse arbeidet ved antepert mislighold betinget av fare for vesentlig mislighold, og i tillegg kreves det at det må være ”klart” at slikt mislighold vil inntre, jf. NS 8405 Art.30.2. Uttrykket ”klart” er det samme som benyttes i kjl. § 62 om hevningsrett ved antepert mislighold og vilkåret må trolig tolkes på samme måte.⁶⁴ Selv om det ikke kreves positiv kunnskap må uttrykket forstås slik at det kreves høy grad av sannsynlighet for at kontraktsbrudd vil inntre. Tanken om at stansing av arbeidet er en så vidtgående beføyelse at det bør stilles krav om høy grad av sannsynlighet for at det vil inntre vesentlig mislighold, har også gyldighet under NF og NTK hvor stansing vil være en minst like dramatisk beføyelse.⁶⁵ Retten til å stanse arbeidet ved antepert mislighold i NF og NTK

⁶⁰ Hagstrøm s.589

⁶¹ Hagstrøm s. 589

⁶² Hagstrøm s.590

⁶³ Hagstrøm s. 592

⁶⁴ Marthinussen s. 476

⁶⁵ Hagstrøm s.592

bør derfor være underlagt de strengere krav som stilles til hevning ved forventet mislighold i kjl.§62. Konklusjonen blir derfor at en rett til å stanse arbeidet ved antasipert mislighold er betinget av at det er klart at det vil inntre vesentlig betalingsmislighold.

I en vurdering av om det er ”klart” at det vil inntre mislighold, må man vurdere om det er grunnlag for å trekke selskapets betalingssevne eller betalingsvilje i tvil ut i fra de holdepunkter som foreligger når det er aktuelt å påberope seg retten til å stanse arbeide, se punkt 3.5. Dersom selskapet tilkjenner at det ikke vil være i stand til å oppfylle eller ikke akter å oppfylle må leverandøren kunne ta selskapet på ordet.⁶⁶ Dersom selskapet innfører betalingsstans eller kommer under gjeldforhandling eller konkurs vil vilkårene som regel alltid være oppfylt.⁶⁷ For å avgjøre om et forventet mislighold er vesentlig må det foretas en helhetsvurdering, se punkt 4.2.

3.7 Leverandørens plikt til å gjenoppta arbeidet

Stansing vil være et midlertidig tiltak fra leverandørens side for å fremtvinge betaling og begrense et eventuelt tap.

Dersom selskapet etterkommer leverandørens betalingskrav vil leverandøren klart ha plikt gjenoppta arbeidet. Leverandørens betalingskrav vil også omfatte rentekrav etter Art.27.3. Erkjennelse av betalingsplikten eller løfte om betaling vil på den annen side ikke være nok til å utløse plikt til å gjenoppta arbeidet.⁶⁸

Dersom leverandøren har stanset arbeidet på grunn av antasipert mislighold kan ikke leverandøren kreve betaling for å gjenoppta arbeidet siden betalingskravet ikke er forfalt.

Et krav om forskuddsbetaling vil gi leverandøren en ubegrunnet rentefordel på selskapets bekostning. Leverandøren må imidlertid ha plikt til å gjenoppta arbeidet mot at selskapet stiller betryggende

⁶⁶ Hagstrøm s. 589

⁶⁷ Bergem s. 302

⁶⁸ Bergem s.306

sikkerhet for sin oppfyllelse Dette er også løsningen i kjøpsloven, jf. kjl. § 61. Hva som er betryggende sikkerhet må vurderes konkret.⁶⁹ Sikkerhet i form av garanti fra bank eller forsikringselskap vil vanligvis være tilstrekkelig.

Et annet spørsmål er om selskapet også kan kreve at leverandøren gjenopptar arbeidet mot å stille garanti ved aktuelt mislighold. En slik løsning vil ivareta selskapets behov for å få i gang arbeidet, samtidig som selskapet unngår å måtte gi etter for leverandørens krav i en presset situasjon, siden den endelige avklaringen av spørsmålet kan utskytes.⁷⁰ Dersom leverandøren ikke hadde rett til å stanse arbeidet, vil leverandøren også bli ansvarlig for garantikostnadene, noe som vil kunne forhindre misbruk.⁷¹ På den annen side vil sikkerhetsstillelse ikke innebære noen likviditetsmessig forbedring for leverandøren.⁷²

Ved tilbakehold av kontraktsgjenstanden kan selskapet alltid kreve kontraktsgjenstanden utlevert mot å betale leverandørens tilgodehavende og stille sikkerhet for omtvistet beløp, jf. Art.22. Selskapets garanti må også omfatte leverandørens rentekrav.⁷³ Gode grunner taler for at Art.22 burde anvendes analogisk dersom selskapet stanser arbeidet. Dersom det er enighet om selskapets tilgodehavende er det ingen grunn til at leverandøren ikke skal kunne kreve beløpet utbetalt i stedet for at selskapet stiller garanti for betalingsforpliktelsen. På den annen side kan det tenkes at selskapet vil påberope seg at beløpet er omtvistet for å slippe å betale, men plikten til å betale forsinkelsesrenter og garantikostnadene vil utgjøre incentiver til å forhindre misbruk også fra selskapets side.

Konklusjonen blir at leverandøren bør være forpliktet til å gjenoppta arbeidet mot garanti også ved aktuelt mislighold.

⁶⁹ Bergem s.306

⁷⁰ Kaasen s.705

⁷¹ Kaasen s. 705

⁷² Marthinussen s.475

⁷³ Kaasen s. 547

Et annet spørsmål er om leverandøren kan ha plikt til å gjenoppta arbeidet mot delvis betaling. Ved delvis innfrielse av leverandørens krav, kan det tenkes at forholdsmessighetskravet ikke lenger er oppfylt. Dersom vilkårene for å stanse arbeidet først er oppfylt må løsnigen være at leverandøren kan kreve "fullt oppgjør" enten i form av betaling eller garantistillelse eller en kombinasjon av disse to elementene. En delvis betaling fra selskapet før leverandøren har stanset arbeidet må derimot tas i betraktning, siden vilkårene for å legge ned arbeidet må være oppfylt når arbeidet stanses.

3.8 Leverandørens krav på fristforlengelse

Oversittet oppfyllellesfrist som følge av rettmessig utøvelse av densjonsretten vil ikke innebære mislighold av oppfyllellestiden.⁷⁴ Leverandøren må derfor ha krav på at oppfyllellestiden utskytes i tid tilsvarende den forsinkelse som stansingen har medført.

Dersom leverandøren har krav på justering av fremdriftsplanen må det tas stilling til hvordan et slikt krav skal fremmes og behandles under kontrakten. Det er nærliggende å vurdere om en slik justering bør foretas i henhold til endringsreglene. Endringsreglene benyttes til å justere fremdriftsplanen både dersom bakgrunnen for justeringen er selskapets ønske om å endre leverandørens kontraktsplikter, og dersom selskapet har plikt til å holde leverandøren skadesløs på grunn av mislighold jf. Art.27. Siden stansing av arbeidet er utløst av selskapets mislighold oppstår spørsmålet om et krav på endringsordre kan hjemles direkte i Art.27.

Ifølge Art.27.1 har leverandøren krav på justering av fremdriftsplanen dersom selskapet er forsinket med levering av selskapets leveranser, tegninger og spesifikasjoner eller "*andre plikter*" i henhold til kontrakten. Forsinket betaling vil kunne gå inn under uttrykket "*andre plikter*". Ordlyden i Art.27.2 er også generelt utformet; selskapet skal utstede endringsordre ved kontraktsbrudd, og forsinket eller uteblitt betaling vil også være et kontraktsbrudd.

⁷⁴ Hagstrøm s. 352

Normalt vil betalingsmislighold falle utenfor Art.27.1 fordi bestemmelsen forutsetter at leverandøren påføres en forsinkelse som følge av selskapets mislighold. I NTK er kravet om forsinkelse utelatt for mangler, jf. Art.27.1 annet ledd. Dersom leverandøren har rett til å innstille arbeidet som følge av selskapets mislighold kan imidlertid en forsinkelse sies å være en følge av selskapets mislighold, selv om stansingen besluttes av leverandøren. Ved stans i arbeidet vil derfor både vilkåret om mislighold og forutsetningen om at leverandøren må være påført en forsinkelse kunne være oppfylt.

Bestemmelsen oppbygning taler derimot klart for at et betalingsmislighold ikke gir krav på endringsordre. Selskapets plikt til å utstede endringsordre i henhold til Art.27.2 må klart nok referere seg til Art.27.1 første og annet ledd hvor det henvises til endringsreglene, mens selskapets betalingsmislighold behandles særskilt i Art.27.3 som ikke gir leverandøren krav på VO. Bestemmelsen kan derfor vanskelig forstås slik at selskapets betalingsmislighold omfattes av reguleringen i Art.27.2. Kontraktens klare forutsetning om at betalingsmislighold ikke omfattes av de pliktbrudd som gir krav på endringsordre, må innebære at et krav om endringsordre ikke kan hjemles direkte i Art.27.1 jf. Art.27.2.

På den annen side håndteres alle justeringer av fremdriften i NF og NTK av endringsreglene.⁷⁵ Endringsordren utgjør mellomleddet i alle tilfeller der kontrakten gir leverandøren et krav på justering av fremdriftsplanen eller kontraktsprisen.⁷⁶ Dersom man ikke skal benytte endringsreglene for å justere fremdriftsplanen oppstår også behovet for andre regler. Reelle hensyn taler for at det ikke bør etableres et annet system ved siden av endringsreglene fordi det vil kunne gjøre kontrakten praktisk uhåndterlig.⁷⁷

Det kan også være grunn til å legge vekt på kontraktens regulering av spørsmålet om fremdriftsjustering ved innstilling av arbeidet,

⁷⁵ Kaasen s.269

⁷⁶ Kaasen s.276

⁷⁷ Kaasen s.227

jf. Art.18. Ifølge Art.18.3 gjelder reglene i Art.12 til 16 ”tilsvarende” dersom leverandøren hevder at innstillingen har innvirkning på fremdriftsplanen. At det må fremsettes krav om endringsordre (VOR) ved innstilling av arbeidet kan tale for at endringsreglene også burde benyttes analogisk ved stansing av arbeidet på grunn av likheten mellom de to tilfellene.⁷⁸

På tross av at et krav om endringsordre ikke kan hjemles direkte i Art.27, må kontraktens forutsetning om at alle justeringer av femdriftsplanen skal skje ved endringsordre innebære at endringsreglene må anvendes analogisk for å håndtere leverandørens krav om justering av fremdriftsplanen.

3.9 Leverandørens krav på kompensasjon

De mest aktuelle kostnadspostene ved stansing av arbeidet vil være de samme som ved selskapets innstilling av arbeidet, jf. Art. 18.2 bokstav a) til d). Leverandøren vil også kunne påføres kostnader som følge av arbeidet må pågå over lengre tid, typisk utgifter til lengre leie av utstyr og opprettholdelse av arbeidskapasitet over enn lengre periode enn forutsatt. Det vil også kunne oppstå økonomisk tap i kontrakter med underleverandører og andre tredjemenn som følge av forsinket ferdigstillelse av arbeidet, disse erstatningskravene behandles i avsnitt 6.4.

De økonomiske konsekvensene av at selve arbeidet må pågå over en lengre periode vil normalt dekkes av en endringsordre som forlenger fremdriften, jf. Art.27.1 første ledd som forutsetter at også kontraktsprisen kan måtte justeres som følge av en justering av fremdriftsplanen.⁷⁹ Denne regelen tilsidesettes dersom selskapets oppfylleelsesvikt skyldes force majeure, jf. Art.28.3. Ved selskapets mislighold av betalingsplikten er det imidlertid ingen grunn til å fravike hovedreglen om at leverandøren har krav på å bli holdt

⁷⁸ Forkortelsen VOR står for ”Variation Order Request”. Forkortelsen benyttes som betegnelse på leverandørens endringsordrekav.

⁷⁹ Kaasen s.691

økonomisk skadesløs for følgene av forsinkelsen.

Ut fra en de lege ferenda betraktning bør leverandøren også kunne kreve at selskapet dekker de øvrige kostnader pådratt som følge av stansingen, siden leverandørens beslutning om å stanse arbeidet vil være fremkalt av selskapets mislighold.⁸⁰ I standardkontrakter hvor stansingsretten reguleres uttrykkelig er det også vanlig at kostnader til å stanse arbeidet kan kreves erstattet jf. f. eks. NS Art.30.2 og SP Art. XII. Kontraktens regulering av selskapets mislighold i Art.27 er også basert på det synspunkt at leverandøren bør holdes skadesløs for følgene av selskapets mislighold.⁸¹ Som for leverandørens krav på justering av fremdriftsplanen må det tas stilling til hvordan et slikt krav eventuelt skal fremmes og behandles under kontrakten.

At leverandøren i henhold til Art.27.2 må fremme krav om endringsordre dersom han hevder å være påført økte kostnader som følge av selskapets mislighold, kan tale for at endringsreglene bør anvendes analogisk for krav om kompensasjon for kostnadene til å stanse arbeidet. Dersom selskapet beordrer innstilling av arbeidet kan imidlertid kostnadene til å stanse arbeidet kreves erstattet direkte i medhold av Art.18.2. Leverandørens krav på vederlag for arbeid som utføres i forbindelse med innstillingen skal derimot "så vidt mulig" beregnes etter prinsippene for vederlagsberegning for endringsarbeider, jf. Art.13.2. At Art.18.2 er utformet som en erstatningsbestemmelse kan tale for at krav om erstatning for kostnadene til å stanse arbeidet må fremmes som et eget erstatningskrav uavhengig av endringsreglene.

Formålet med endringsreglene er i utgangspunktet å ivareta selskapets behov for å kunne endre leverandørens kontraktsplikter etter kontraktsinngåelsen, men reglene benyttes også til å kompensere leverandøren for at arbeidet blir dyrere eller mer tidkrevende enn forutsatt som følge av selskapets kontraktsbrudd, jf. Art.27.2.⁸²

⁸⁰ Tapper s.153

⁸¹ Kaasen s.584

⁸² Kaasen s.271

Leverandøren vil f.eks. kunne påføres kostnader til utbedring av mangler ved selskapets leveranser og kostnader til å gjøre arbeid på en annen måte en forventet. Leverandørens krav på dekning av slike kostnader kan sammenlignes med vederlagskrav for endringsarbeider. Leverandøren kan sies å være pålagt å utføre mer eller annet arbeid for å oppfylle sine kontraktsforpliktelser som følge av selskapets mislighold, og har derfor krav på kompensasjon gjennom justering av fremdriftsplanen og kontraktsprisen. Prinsippene for vederlagsberegning i Art.13.2 tar også utgangspunkt i at i at leverandøren skal utføre mer eller annet arbeid enn hva som fulgte av kontrakten Dersom leverandøren kan sies å være pålagt å utføre et arbeid er det heller ikke nødvendig å undersøke om de alminnelige erstatningsvilkårene er oppfylt. Bruk av endringsreglene innebærer heller ikke at det foretas en slik vurdering; forsinket eller manglende oppfyllelse av selskapets naturalytelser eller andre medvirkningsplikter gir leverandøren et direkte krav på kompensasjon, så fremt leverandøren fremsetter VOR uten ugrunnet opphold.

Det kan imidlertid stilles spørsmålstegn ved om disse synspunktene kan gjøres gjeldende for kostnader til å stanse arbeidet. En forskjell er at kostnadene som leverandøren krever dekket ikke kan sies å være merkostnader forbundet med å utføre selve arbeidet under kontrakten. Selskapets plikt til å betale ”vederlag” er derfor ikke like opplagt. Leverandøren kan også pådra seg kostnader som ikke kan beregnes på grunnlag av endringsreglene, f.eks. utgifter til nødvendig flytting og ekstra materialinnkjøp til sikring av kontraktsgjenstanden.⁸³ At et krav om dekning av merkostnader også kan omfatte ”utlegg” taler også for at kravet vil kunne ha mer til felles med et alminnelig erstatningskrav. At ikke alle leverandørens utgifter kan beregnes på grunnlag av prinsippene i Art.13.2 kan også tale for at endringsreglene er uegnet til å behandle leverandørens krav som følge av stansing. Også i andre tilfeller vil imidlertid ”trappesystemet” i Art.13.2 kunne gi lite veiledning ut over forutsetningen om at man skal se hen til kontraktens generelle prisnivå.

⁸³ Kaasen s. 479

Siden leverandørens krav om dekning av merkostnader vil kunne omfatte annet enn utgifter til å utføre et arbeid, oppstår også et avgrensingsspørsmål med henhold til hvilke utgifter leverandøren har krav på å få dekket. Også dette taler for at man står overfor et erstatningsspørsmål. Konklusjonen blir derfor at leverandørens krav som følge av stansing må behandles som erstatningskrav uavhengig av endringsreglene.

Ved selskapets innstilling av arbeidet vil Art.18.2 være hjemmelsgrunnet for leverandørens erstatningskrav. At stansingsretten ikke reguleres i kontrakten innebærer imidlertid at det ikke finnes noen uttrykkelig hjemmel for at leverandøren kan kreve at selskapet skal dekke kostnadene ved stansingen. Manglende erstatningshjemmel i kontrakten må innebære at de alminnelige erstatningsvilkårene må være oppfylt for at leverandørens skal kunne kreve kostnadene dekket av selskapet. Spørsmålet om hvilke kostnader leverandøren kan kreve erstattet behandles derfor i avsnitt 6 om renter og erstatning.

I praksis vil det likevel kunne være en kontraktsadministrativ fordel at alle betalingskrav som ikke gjelder opprinnelig kontraktsarbeid fremsettes som et endringsordrekrav, sidendet vil markere tydelig overfor selskapet at det ikke er et alminnelig "fakturakrav". At leverandøren må fremsette VOR for krav om justering av fremdriftsplanen taler også for at det vil være en naturlig fremgangsmåte å inkludere leverandørens eventuelle kostnadskrav i en VOR. Selv om leverandøren i praksis vil kunne velge å fremme kravet i en VOR antar jeg at kravet ikke bør kunne prekluderes i medhold av Art.16.1 dersom en slik fremgangsmåte ikke følges.

3.10 Varsel om stansing

Dersom arbeidet stanses vil selskapet kunne ha behov for varsel for å ivareta sine interesser. Selskapets mulighet til å avverge stansing eller å få arbeidet gjenopptatt fortest mulig avhenger av at det er varslet om stansingen. Ifølge kjl.§ 61(3) har den annen part krav

på varsel dersom oppfyllelsen stanses eller holdes tilbake, og ifølge NS 8405 Art. 30.2 må stansing varsles minst 24 timer i forveien. Alminnelige lojalitetsbetraktninger taler også for det samme. Det bør derfor oppstilles en regel om plikt til å varsle enten i forkant eller senest samtidig med at arbeidet stanses. Varsling kan gis via melding til selskapets representant, jf. Art. 36.1. I praksis vil neppe arbeidet stanses uten at selskapet på forhånd er informert om at leverandøren vurderer å stanse arbeidet.

3.11 Utgangspunktet for leverandørens frist for å kreve endringsordre

En viktig side ved endringsreglene er at endringsordrekrav som ikke fremsettes tidnok prekluderes. Dersom leverandørens krav om justering av fremdriftsplanen følger endringsreglene oppstår spørsmålet om hva som er leverandørens frist for å fremme VOR. Art.16.1 annet ledd som er den generelle regelen om preklusjon fastsettes fristens lengde av det skjønnsmessige uttrykket *”uten ugrunnet opphold”*. Utgangspunktet for fristen varierer med bakgrunnen for leverandørens krav. Ved endringer begynner fristen å løpe når selskapet *”har krevd et arbeid utført”*. Ved selskapets mislighold er den alminnelige regel at fristen begynner å løpe etter at leverandøren har *”oppdaget kontraktsbruddet”*, jf. Art.27.2. Fristen for å kreve endringsordre kan imidlertid ikke begynne å løpe samtidig med at leverandøren konstaterer at selskapet har misligholdt betalingsplikten. Et krav om VOR vil da kunne komme før leverandøren har tatt stilling til om det er aktuelt å stanse arbeidet.

Ved selskapets innstilling er leverandørens frist for å fremsette VOR den alminnelige preklusive frist *”uten ugrunnet opphold”*, jf. Art.18.3 som henviser til Art.16. Bestemmelsen gir imidlertid i denne situasjonen ikke et eksakt utgangspunkt for når fristen begynner å løpe.⁸⁴ Etter den tilsvarende bestemmelsen i NTK art.18.3

⁸⁴ Kaasen s.480

begynner fristen å løpe etter at selskapet har krevd arbeidet gjenopptatt. Når leverandøren stanser arbeidet vil en tilsvarende regel ikke gi et like klart utgangspunkt, siden det er leverandøren selv som vil ta beslutningen om å gjenoppta arbeidet. Ved stans av arbeidet bør endringsordrekrav i så fall fremsettes uten ugrunnet opphold etter at leverandøren har plikt til å gjenoppta arbeidet. Dersom fristen knyttes til når leverandøren faktisk gjenopptar arbeidet vil leverandøren kunne innrømmes en lengre frist på grunn av eget mislighold noe som vil være lite rimelig. Det kan imidlertid tenkes at det ikke oppstår noen plikt for leverandøren til å igangsette arbeidet igjen, jf. punkt 4.1 om hevningsrett, en regel om at leverandøren må kreve endringsordre etter at han har plikt til å gjenoppta arbeidet vil da ikke være anvendelig.

Formålet bak fristregelen er og tilskyndte til at leverandøren påberoper seg årsaken til et krav om endringsordre så snart det er grunn til det. Siden bakgrunnen for leverandørens krav vil være en påstand om at han er påført en forsinkelse som følge av stans i arbeidet, taler det for at fristen for å fremme VOR tidligst kan begynne å løpe samtidig med at arbeidet stanses. Behovet for et klart utgangspunkt tilsier også at fristens utgangspunkt bør knyttes til tidspunktet for stansingen. Før leverandøren har grunnlag for å hevde at stansingen har medført eller vil føre til en forsinkelse vil han imidlertid ha saklig grunn til å vente med å fremme en VOR. Konklusjonen blir derfor at leverandøren må fremme VOR uten ugrunnet opphold etter at arbeidet er stanset.

3.12 Twist om selskapets betalingsplikt

Leverandørens stansing av arbeidet vil være en sanksjon mot selskapets betalingsmislighold. Hvorvidt betalingsplikten er misligholdt vil kunne være omtvistet.

Leverandøren vil imidlertid bare ha krav på justering av fremdriftsplanen dersom vilkårene for å stanse arbeidet var oppfylt. Uenighet om vilkårene for å stanse arbeidet var oppfylt må i ut-

gangspunktet løses etter kontraktens alminnelige tvisteløsningsregler, det vil si søksmål i fravær av avtale, jf. Art.37.2. I NTK er voldgiftsbehandling innført som alminnelig tvisteløsningsprosedyre, jf. Art.38.2.

I praksis vil spørsmålet om hvorvidt selskapet har misligholdt betalingsplikten være avgjort ved enighet dersom arbeidet gjenopptas som følge av at selskapet etterkommer leverandørens betalingskrav. Betaling må innebære en aksept av leverandørens vederlagskrav, med mindre det tas uttrykkelig forbehold om at betalingsplikten fortsatt bestrides. Selskapet kan imidlertid hevde at betaling kun uttrykker enighet om betalingsspørsmålet og ikke enighet om at leverandøren var berettiget til å stanse arbeidet, siden betalingsmislighold kun er et av vilkårene for å stanse arbeidet, se punkt 3.4. Dersom selskapet betaler uten å påberope seg at leverandøren misligholdt sine kontraktsplikter ved å stanse arbeidet kan selskapet derimot ikke ha denne innsigelsen i behold.

Forutsatt at betalingsspørsmålet er avgjort ved avtale, vil en eventuell tvist i tilknytning til leverandørens VOR om fristforlengelse være avgrenset til spørsmålet om hvorvidt stansingen har hatt innvirkning på fremdriftsplanen. Dersom selskapet avslår leverandørens endringsordrekrav ved å utstede en omtvistet endringsordre (DVO) vil leverandøren kunne ta i bruk ekspertsystemet for å få en foreløpig avgjørelse av spørsmålet.⁸⁵ Eksperten vil kunne ta stilling til hvorvidt stansingen har ført til forsinkelse, men ikke hvor lang utsettelse leverandøren eventuelt har krav på. Justering av fremdriftsplanen skal foretas etter prinsippene i Art.13.4, slik at uenighet om justeringen fortsatt må løses etter kontraktens alminnelige tvisteløsningsregler.⁸⁶ Dersom selskapet i stedet ønsker at leverandøren skal forserer arbeidet for å ta igjen det tapte, må forsering pålegges og betales for på vanlig måte, jf. Art. 13.4. Endringsreglene benyttes i denne situasjonen på samme måte som når leverandøren krever fristforlengelse som følge av innstil-

⁸⁵ Forkortelsen DVO står for "Disputed Variations Order".

⁸⁶ Kaasen s.297

ling eller force majeure, jf. Art.18.3. og Art. 28.3.

Stansning av arbeidet vil også kunne fremtvinge garantistillelse fra selskapet. Ved garantistillelse vil leverandøren ha sikkerhet for vederlagskravet, men betalingsspørsmålet vil ikke være endelig avgjort. Leverandøren kan også velge å gjenoppta arbeidet på tross av at selskapet ikke betaler eller stiller garanti for vederlagskravet. Årsaken kan være at leverandøren revurderer sin stilling, og ikke lenger tør å ta sjansen på at han har rett til å stanse arbeidet, jf. punkt 3.13. En annen grunn kan være trusler eller løfter fra selskaps side, leverandøren tar f.eks. til takke med løfter om betaling fra selskapet. Dersom leverandøren ikke er villig til å gjenoppta arbeidet og går til det skritt å heve kontrakten vil alle krav i anledningen stansingen måtte løses ved søksmål eller voldgift, jf. NF. Art.37 og NTK Art.38.2.

Dersom leverandøren gjenopptar arbeidet og krever utsettelse av milepælene uten at selskapet har betalt eller stilt garanti, vil partene som regel fortsatt være uenige om hvorvidt stansingen var rettmessig. Det må imidlertid prejudisielt tas stilling til om vilkårene for å stanse arbeidet var oppfylt, før det kan avgjøres om leverandøren har krav på justering av fremdriftsplanen. Dersom en skal følge kontraktens forutsetning om at betalingstvister skal løses ved søksmål i fravær av avtale, vil det kunne ta lang tid å få en endelig avklaring av hvorvidt vilkårene for å stanse arbeidet var oppfylt.

En separat behandling av betalingsspørsmålet vil kunne føre til at prosessen med å fastlegge stansingens virkninger for fremdriftsplanen stanser opp. Selv om selskapet er enig at stansingen har ført til en forsinkelse, vil partene ikke ha interesse av å diskutere lengden av en eventuell fristjustering, før det er avgjort om leverandøren var berettiget til å stanse arbeidet. Dersom selskapet er uenig i at stansingen har ført til forsinkelse vil partene heller ikke ha interesse av å benytte seg av endringsreglens tvisteregler for å få avgjort dette spørsmålet, før det er det fastslått om en eventuell forsinkelse vil være selskapets risiko. Resultatet vil fort kunne bli

at kravet fortsatt står åpent ved arbeidets slutt. Dette harmoniserer dårlig med kontraktens bestemmelse om at selskapet må ta stilling til leverandørens VOR innen ”rimelig tid”, jf. Art. 16.2. Et slikt resultat vil også være i strid med det overordnede formålet om at endringsreglene skal bidra til å redusere omfanget av slutttoppgjøret.

Ved mangelfull oppfyllelse av selskapets naturalytelser og medvirkningsplikter benyttes endringsreglene for å holde leverandøren skadesløs for følgene av selskapets mislighold, det er derfor naturlig å undersøke om også det underliggende tvistespoersmålet om misligholdt av betalingsplikten kan innpasses i dette systemet.⁸⁷

Bruk av endringsreglene innebærer i utgangspunktet at en tvist aldri vil bli stående uløst i lengre tid. Reglene innebærer at uenighet enten avgjøres av preklusive frister, jf. Art.16.1, ved rettsavgjørelse, jf. Art.16.4 første og annet ledd, eller ved at en ekspertavgjørelse blir stående, jf. Art.16.4 fjerde ledd.⁸⁸ Bruk av endringsreglene vil derfor kunne ivareta partenes behov for en avgjørelse av spørsmålet om utsettelse av milepælene innen rimelig tid.

Dersom endringsreglene skal benyttes til å ta stilling til om vilkårene for å stanse arbeidet var oppfylt vil utstedelse av VO, også indirekte uttrykke enighet om at vilkårene for å stanse arbeidet var oppfylt. En slik erkjennelse vil imidlertid ikke utløse plikt for leverandøren til å gjenoppta arbeidet, med mindre selskapet samtidig betaler eller stiller garanti, se punkt 3.7. Utstedelse av VO må derimot også innebære at partene er enige om at leverandøren har krav på utsettelse av milepælene.

Selskapet må besvare leverandørens VOR med en DVO både dersom det er uenig i at stansingen har ført til forsinkelse og dersom det er uenig i at vilkårene for å stanse arbeidet var oppfylt. Forutsetningen om at utstedelse av DVO skaper arbeidsplikt for leverandøren kan imidlertid ikke opprettholdes dersom leverandøren har stanset arbeidet rettmessig, jf. Art.16.2. Rettmessig stansing av ar-

⁸⁷ Kaasen s.307

⁸⁸ Kaasen s. 297

beidet må innebære at plikten til å holde fremdriften er suspendert, se punkt 3.3. Leverandøren kan imidlertid velge å gjenoppta arbeidet.

Dersom leverandøren ønsker å benytte seg av ekspertsystemet, må eksperten prejudisielt ta stilling til om vilkårene for å stanse arbeidet var oppfylt. Dersom partene er uenige om hvorvidt det foreligger en endring av leverandørens plikter vil en ekspertavgjørelse kunne gi partene en hurtig og rimelig avklaring. Det kan imidlertid stilles spørsmål ved om ekspertsystemet er egnet til å avgjøre en tvist om rettmessigheten av å stanse arbeidet. For å ta stilling til om betalingsplikten er misligholdt og størrelsen av et eventuelt mislighold må eksperten ta stilling til alle krav og motkrav, noe som vil kunne være komplisert og tidkrevende. En vurdering av om stansing av arbeidet var en forholdsmessig reaksjon vil også kunne kreve en vurdering av hva som har foregått mellom partene, noe som vil kunne være vanskelig å få belyst på bakgrunn av en skriftlig og nokså summarisk prosess. Når det skal ta stilling til om det foreligger en endring vil eksperten derimot ha et godt utgangspunkt for å vurdere spørsmålet ut i kontrakten og arbeidsbeskrivelsen i vedleggene.

Derom eksperten gir leverandøren medhold skal selskapets DVO foreløpig behandles som en ren VO, jf. Art.16.4 første ledd. Dersom selskapet gis medhold må leverandøren utføre arbeidet i henholdt til gjeldende fremdriftsplan, jf. Art. 16.4 annet ledd. Hvis selskapet får medhold må leverandøren ta ut søksmål eller kreve voldgiftsbehandling innen 6 måneder for å få avgjørelsen omstøtt. Gjennom en eventuell rettslig behandling vil da også betalingsspørsmålet kunne bli endelig avgjort. Dersom fristen oversittes vil avgjørelsen bli bindende, jf. Art.16.4 tredje ledd. Dersom leverandøren ikke bringer selskapets DVO inn for ekspertavgjørelse vil selskapets DVO bli endelig etter 8 måneder jf. Art.16.5.

Det spørsmålet som eksperten skal ta stilling til er om leverandøren har krav på justering av fremdriftsplanen. I utgangspunktet er det derfor bare partenes anledning til å imøtegå ekspertens

vurdering av hvorvidt stansingen har ført til en forsinkelse som er avgjort med bindende virkning dersom søksmålsfristen oversittes. Ekspertens vurdering av om vilkårene for å stanse arbeidet var oppfylt vil være et prejudisielt rettsforhold som ikke kan anses bindende avgjort, men dersom partene unnlater å angripe ekspertavgjørelsen ved å reise søksmål eller kreve voldgiftsbehandling innen fristen i Art.16.4 tredje ledd vil partene være enige om å respektere avgjørelsen. Dersom betalingsspørsmålet har betydning for en annen tvist mellom partene kan det likevel tenkes at betalingsspørsmålet vil kunne bli tatt opp til rettslig behandling selv om fristen for å angripe ekspertavgjørelsen er oversittet, jf. Art.16.4 tredje ledd.

At de grunnleggende regler i endringsystemet om at utstedelse av VO og DVO skaper arbeidsplikt ikke kan opprettholdes ved stansing av arbeidet, taler for at endringsreglene er uegnet til å behandle spørsmålet om betalingsmislighold. Endringsreglene vil ikke ivareta behovet for at partenes tvister ikke skal hindre fremdriften og forutsetningen om at alle tvister skal kunne transformeres til et spørsmål om vederlag.⁸⁹ På den annen side innebærer ekspertsystemet at partene kan få en rask og uavhengig vurdering av berettigelsen av å stanse arbeidet. Eksperts avgjørelse vil kunne få betydning får hva partene velger å foreta seg, og avgjørelsen vil også kunne være et utgangspunkt for forhandlinger. Fristen for å reise søksmål kan imidlertid omgås ved at det tas ut forliksklage for forliksrådet. Spørsmålet vil derfor fortsatt kunne stå åpent ved arbeidets avslutning. Dersom uenighet om betalingsspørsmålet skal løses uavhengig av endringsreglene vil imidlertid den eneste umiddelbare følgen av leverandørens VOR være at preklusjon forhindres inntil betalingsspørsmålet er avgjort.

Konklusjonen blir at det ikke er en heldig løsning at betalingsspørsmålet holdes utenfor endringsreglene, selv om endringsreglene også på mange måter er lite egnet til å behandle betalingsspørsmålet siden reglene om hva som skaper arbeidsplikt ikke kan opprett-

⁸⁹ Kaasen s. 297

holdes. Partene vil også fortsatt ha risikoen for å vurdere sin rettsstilling feilaktig. Endringsreglene er imidlertid ikke utformet med tanke på å behandle betalingstvister. Alt i alt vil det likevel kunne være en bedre regel om endringsreglene indirekte kan ta stilling til betalingssspørsmålet siden det vil kunne gi partene et grunnlag for å vurdere sin rettsstilling, og fordi det vil bli satt en frist for å varsle søksmål.

3.13 Følgene av urettmessig stansing

Dersom leverandøren tar feil med hensyn til hvorvidt vilkårene for å stanse arbeidet er oppfylt vil leverandøren ha misligholdt sin egen ytelsesplikt etter kontrakten. Leverandøren vil på vanlig måte ha risikoen for å vurdere sin rettsstilling feilaktig.⁹⁰ Slik *Kaasen* påpeker på s.302 ville heller ikke en klar kontraktshjemmel for å stanse arbeidet fritatt leverandøren for denne risikoen. Urettmessig stansing vil kunne være et vesentlig kontraktsbrudd. Selskapet vil da ha rett til å heve kontrakten, og vil i tillegg kunne kreve erstatning for forsinkelse, mangler og annet kontraktsbrudd, jf. Art.26.3. Dersom selskapet foretrekker at arbeidet fullføres med samme leverandør vil den viktigste virkningen for leverandøren være at han må akselerere for egen kostnad for å ta igjen det tapte. Eventuell forsinkelse som ikke unngås vil kunne gi selskapet et krav på dagmulkt, jf. Art.24.2. Leverandøren vil heller ikke ha krav på at erstatning for kostnadene til å stanse arbeidet. Uberettiget stansing av arbeidet vil følgelig kunne bli svært kostbart. Faren for å velge feil vil derfor kunne avholde leverandøren fra å stanse arbeidet.

3.14 Bør stansingsretten reguleres?

På grunn av den tvil som kan knyttes til om leverandøren faktisk har rett til å stanse arbeidet ville det vært klagjørende om dette spørsmålet ble regulert direkte i kontrakten. En innvendig fra sel-

⁹⁰ Hagstrøm, Alminnelig obligasjonsrett s.318.

skapssiden vil være at en rett for leverandøren til å stanse arbeidet kan bli misbrukt for å fremtvinge høyere vederlag for endringsarbeider. Det er imidlertid ikke tvilsomt at leverandøren utenfor betalingsmisligholdstilfellene alltid vil ha plikt til å iverksette endringsordrer, selv om vederlaget ikke er avtalt, jf. Art. 15.1. Faren for misbruk, og det faktum at ”hoppeplikten” i praksis ikke alltid etterkommes, er et lite egnet argument for ikke å regulere vilkårene for stansingsrett i kontrakten, dersom kontrakten uansett kan suppleres med en slik rett i henhold til alminnelige kontraktsrettlige prinsipper. Selv om uttrykkelig kontraktsregulering ikke vil frita leverandøren for risikoen for å velge feil, vil en regulering av stansingsretten i kontrakten være med på å skape visse retningslinjer og økt forutberegnlighet for begge parter.

Det finnes flere eksempler på uttrykkelig regulering av retten til å stanse arbeidet i standardkontrakter. I NSC kan leverandøren stanse arbeidet i medhold av lov, jf. Art.27.2. I NS 8405 er også stansingsretten uttrykkelig regulert jf. Art.30.2. I skipsbyggingskontrakter er det også vanlig at verftet har rett til å stanse arbeidet ved manglende betaling jf. Skip 2000 Art. XII og NEWBUILDCON Art.39.c). I FIDIC Conditions of Contract for EPC/Turnkey Projects har leverandøren også rett til å stanse arbeidet. Stansingsretten er betinget av at det er varslet på forhånd og betaling ikke er skjedd innen 21 dager, jf. Art.16. En lignende løsning ville også kunne hatt mye for seg i NF og NTK, kombinert med en rett for selskapet til å stille garanti for omtvistet beløp. I utenlandske offshorekontrakter som benyttes av de ulike oljeselskapene er det mindre vanlig at leverandøren har rett til å stanse arbeidet.⁹¹ Disse kontraktene er imidlertid ikke fremforhandlede standarder som NF og NTK og vil nok derfor i utgangspunktet være ”bestillervennlige”.

⁹¹ Opplyst fra bransjehold.

4 Hevning

4.1 Rett til å heve

I et gjensidig bebyrdende kontraktforhold kan en parts mislighold av ytelsesplikten gi den annen part rett til å erklære kontrakten hevet.⁹² Hevning innebærer at partenes gjensidige rett og plikt til å oppfylle avtalen in natura bortfaller.⁹³

Dersom selskapet ikke betaler på tross av det oppfylleelsespress leverandøren kan legge på selskapet gjennom å stanse arbeidet, vil leverandøren på et eller annet tidspunkt bli tvunget til å ta et standpunkt til spørsmålet om hevning. Dersom selskapet bestrider vederlagskravet eller rettmessigheten av stansingen vil også selskapet kunne gå til det skritt å heve kontrakten, jf. Art. 26.1. Dersom partene ikke blir enige om at arbeidet skal gjenopptas relativt raskt vil utfallet kunne bli at kontrakten heves.⁹⁴

Hevningsrett for leverandøren er ikke regulert i verken NF eller NTK. Retten til å heve ved vesentlig mislighold må imidlertid anses for å være et så grunnfestet kontraktsrettslig prinsipp at det skal mye til for å fravike denne regelen.⁹⁵ Manglende kontraktsregulering kan derfor ikke tolkes som en fraskrivelse av hevningsretten. *Kaasen* legger også til grunn at manglende kontraktshjemmel ikke er til hinder for at leverandøren kan heve kontrakten.⁹⁶

4.2 Momenter

Hevning er ansett for å være en så vidtgående beføyelse at det bør stilles strenge krav til når man kan heve. Det vanlige er at det kreves ”vesentlig mislighold” jf. kjl. § 54. I samsvar med alminne-

⁹² Augdahl s. 189

⁹³ Hagstrøm s. 409

⁹⁴ Marthinussen s. 477

⁹⁵ Høgberg s. 85

⁹⁶ *Kaasen* s. 591

lige kontraktsrettslige prinsipper må det legges til grunn at hevningsrett for leverandøren er betinget av vesentlig mislighold. Også i NSC Art. 27 kreves vesentlig betalingsmislighold. I rettspraksis har vesentlighetskravet blitt forstått slikt at misligholdet må være av en slik art eller omfang at det gir kreditor *rimelig grunn* til å si seg løs fra kontrakten, se Rt.1998 s.1510.

I norsk rettspraksis har det tradisjonelt vært vanlig å avgjøre spørsmålet om hevningsrett ut i fra en bred helhetsvurdering. Utgangspunktet tas normalt i avviket fra riktig oppfyllelse. Vesentlighetskravet innebærer at avviket fra riktig oppfyllelse ikke kan være ubetydelig.⁹⁷ Betalingsmisligholdets lengde og størrelsen av det misligholdte beløpet vil derfor være sentrale momenter.

Et annet moment er hvilken betydning kontraktsbruddet har for leverandøren. Selskapets betalingsmislighold vil kunne utsette leverandøren for en urimelig likviditetsbelastning. Videre arbeid vil kunne bli mer byrdefullt på grunn av høyere finansieringskostnader, samtidig som leverandøren løper en risiko for at han ikke vil få dekket kostnadene som han pådrar seg til å fortsette arbeidet. I den avveiningen som skal foretas må det derfor tas stilling til hvor lenge det er rimelig at leverandøren skal være forpliktet til å stå ved kontrakten og fortsette sin oppfyllelse på tross av uteblitt betaling. Dersom det kan påvises at selskapets økonomi er svak vil det kunne være et tungveiende argument for at kontraktsbruddet må sies å ha vesentlig betydning for leverandøren. Prinsippet om nøytral likviditet trekker også i retning av at det skal mindre til før et betalingsmislighold må anses som vesentlig siden leverandøren ikke skal være forpliktet til å finansiere arbeidet for selskapet.

I en helhetsvurdering må det også tas hensyn til hvilken virkning det har for misligholderen at kontrakten bortfaller.⁹⁸ Hevning vil kunne ramme selskapet hardt. Dersom kontrakten heves vil det som regel føre til at arbeidet forsinkes, siden det normalt vil ta lengre tid å fullføre arbeidet med en annen leverandør. Å hente inn

⁹⁷ Hagstrøm s.412

⁹⁸ Hagstrøm s.417

en ny leverandør på kort tid vil også kunne bli svært kostbart. Dersom prosjektet mest sannsynlig ikke vil bli realisert på grunn av manglende finansiering vil disse mothensynene ikke lenger gjøre seg gjeldene.

Årsaken til misligholdet er et annet moment som vektlegges.⁹⁹ En betalingsnektelse basert på en uriktig forståelse av det rettslige grunnlaget for betalingsforpliktelsen vil være selskapets risiko.¹⁰⁰ En feilaktig vurdering av betalingspliktens innhold vil derfor være et forsettlig kontraktsbrudd. Om selskapet har mer eller mindre gode grunner for ikke å betale kommer derfor ikke i betraktning.¹⁰¹ At misligholderen forsettlig har satt seg ut over kontraktens bestemmer vil kunne være et argument for at kontraktsbruddet er vesentlig. Med mindre selskapet er sterkt å bebreide vil imidlertid et slikt synspunkt ha begrenset vekt, siden mislighold av betalingsforpliktelsen som regel alltid vil utgjøre et forsettlig kontraktsbrudd.

Et annet moment er om kontraktsbruddet utløser rett til andre misligholdskrav som kan avhjelpe kreditors behov. Forutsatt at leverandøren har rett til å heve vil han også ha rett til å stanse arbeidet. Ved å stanse arbeidet vil leverandøren gi selskapet et kraftig varsel om at betalingsmislighold ikke tolereres. På den annen side kan ikke leverandøren være henvist til å stanse arbeidet dersom vilkårene for hevning foreligger. Stansing vil være en midlertidig beføyelse, og leverandøren vil også pådra seg kostnader til å stanse arbeidet, se punkt 6.4. Ved mislighold av andre plikter enn betalingsplikten vil derimot leverandørens krav på skadeløsholdelse innebære at han normalt ikke vil ha rimelig grunn til å si seg løs fra kontrakten, jf. Art.27.1.¹⁰²

⁹⁹ Hagstrøm s.418

¹⁰⁰ Hagstrøm i Alminnelig obligasjonsrett s. 318

¹⁰¹ Marthinussen s. 655

¹⁰² Kaasen s.591

4.3 Leverandørens frist for å heve

Hevning inntreffer ikke av seg selv og må påberopes ved særskilt erklæring.¹⁰³ Hevningserklæringen har påbudsvirkning. Et påbud har rettsvirkning fra det er kommet frem til mottakeren selv om det ikke har kommet til hans kunnskap. I henhold til endringsreglene må leverandøren påberope seg selskapets kontraktsbrudd uten ugrunnet opphold etter at han har oppdaget det, jf. Art. 27.2. Leverandørens endringsordrekrav tar imidlertid sikte på en omlegging av partenes plikter, mens hevning beføyelsen innebærer at oppfyllelsesplikten bortfaller. Endringsreglenes ”reklamasjonsfrister” kan derfor ikke anvendes på leverandørens hevningserklæring. Retten til å heve kan likevel gå tapt som følge av konkludent atferd eller alminnelige passivitetsvirkninger.¹⁰⁴ Kjøpslovens regler om når hevning varsel må fremsettes vil kunne være retningsgivende, jf. kjl. § 29 og 39 (2) ¹⁰⁵.

4.4 Virkninger av hevning

Dersom kontrakten er delvis oppfylt på hevningstidspunktet, må det tas stilling til om hevning skal skje med tilbakevirkende kraft for den allerede foretatte oppfyllelse (hevning *ex tunc*), eller om hevning bare skal ha virkning for den oppfyllelse som gjenstår (hevning *ex nunc*).¹⁰⁶ Siden hevning beføyelsen innebærer en form for kontraktsbortfall er hovedregelen at det skal foretas et restitusjonsoppgjør av partenes ytelser, slik at situasjonen mellom partene før kontraktsinngåelsen gjenoprettes.

Hovedsynspunktet etter Art.26 om selskapets rett til å heve er imidlertid at hevning bare har virkning for fremtiden.¹⁰⁷ Regelen fremgår ikke direkte av Art.26, men følger forutsetningsvis av be-

¹⁰³ Hagstrøm s.445

¹⁰⁴ Hagstrøm s.84

¹⁰⁵ Kaasen s. 675

¹⁰⁶ Hagstrøm s.437

¹⁰⁷ Kaasen s. 676.

stemmelsen i Art.26.2 om at leverandøren har krav på betaling for utført arbeid. Leverandørens krav på betaling for utført arbeid er ikke forenlig med et krav om tilbakeføring av partenes ytelser. Et krav om restitusjon inngår heller ikke blant leverandørens øvrige krav ved hevning, jf. Art.26.3.¹⁰⁸ Reguleringen av selskapets eienomsrett taler også mot at det skal foretas et restitusjonsoppgjør, jf. Art.22.

På den annen side kan det innvendes at dersom restitusjon var utelukket burde det ha fremgått klarere i selve kontrakten.¹⁰⁹ I tillegg kan det innvendes at selskapets rett til ikke å overta kontraktsgjenstanden vanskelig lar seg forene med en plikt til å betale for utført arbeid jf. Art.26.2. første ledd.¹¹⁰ I petroleumskontrakter vil imidlertid kontraktsgjenstanden som regel ha liten verdi for andre enn selskapet. Reelle hensyn taler derfor for at det bare kan heves med virkning for fremtidig oppfyllelse fordi hevning med retroaktiv virkning vil kunne bli urimelig byrdefullt for leverandøren. Leverandørens mulighet for å videreselge kontraktsgjenstanden vil i stor grad bero på graden av spesialtilpasning, og muligheten for å foreta endringer.¹¹¹ Men selv om det er på det rene at kontraktsgjenstanden er salgbar vil leverandøren kunne bli påført et rentetap dersom det tar lang tid å få solgt tingen, og han vil også ha risikoen for prissvingninger i markedet.¹¹² Konklusjonen blir at hevning bare kan skje med virkning for fremtidige ytelser.

4.5 Vederlagskrav i hevningsoppgjøret

Dersom kontrakten heves må det foretas et etteroppgjør. I dette oppgjøret inngår også erstatningskrav som følge av hevning, spørsmål om erstatning behandles imidlertid i punkt 6.5.

Siden hevning kun har virkning for partenes fremtidige oppfyl-

¹⁰⁸ Kaasen s.676

¹⁰⁹ Høegh- Rasmussen s.74

¹¹⁰ Høegh- Rasmussen s.75

¹¹¹ Bergem s. 135

¹¹² Bergem s. 135

lelse må leverandøren ha krav på vederlag for utført arbeid frem til hevingstidspunktet. Oppfyllelse foretatt før hevingstidspunktet berøres ikke av hevingserklæringen, kontraktens vederlagsbestemmelser vil derfor fortsatt gi leverandøren krav på vederlag for det arbeidet som er utført.¹¹³ Leverandøren vederlagskrav må også omfatte arbeid utført på materialer og utstyr som ennå ikke er in-korporert i kontraktsgjenstanden (prefabrikkering). Dette er også regelen dersom selskapet hever, jf. Art.26.2 tredje ledd. Krav på betaling for arbeidet med å avslutte byggeprosessen kan imidlertid ikke anses ”opptjent” på hevingstidspunktet og behandles derfor som et mulig erstatningskrav, se punkt 6.5.1.

Leverandøren må også ha krav på betaling i henhold til kontraktens bestemmelser for innkjøp av materialer og utstyr som er foretatt før hevingstidspunktet, og som er utført som et ledd i oppfyllelsen av kontrakten. Dersom kontrakten heves av selskapet har leverandøren derimot bare krav på betaling for materiell og utstyr som overtas av selskapet, jf. Art.26.2 tredje ledd. Kontraktens forutsetning om at det ikke skal skje noen restitusjon av partenes ytelser taler imidlertid for at leverandøren bør ha krav på betaling for allerede oppfylte underleveranser, uavhengig av om selskapet ønsker å overta gjenstandene. Spørsmålet om leverandøren kan kreve erstatning for kostnader til å avbestille uoppfylte underleveranser behandles i punkt 6.5.2. Det må gjøres fradrag for selskapets krav på dagmulkt for misligholdte milepæler, jf. Art. 24.2¹¹⁴.

4.6 Hevning ved antesipert mislighold

En rett for kreditor til å gjøre misligholdsbeføyelser gjeldene ved antesipert mislighold synes å være et allment prinsipp i kontraktsretten.¹¹⁵ For kjøp som reguleres av kjøpsloven oppstår hevningsrett

¹¹³ Tapper s. 224

¹¹⁴ Kaasen s.467

¹¹⁵ Hagstrøm s.590

dersom det er ”klart at det vil inntre vesentlig mislighold”, jf. kjl. § 62. Selskapet har også hevningsrett dersom det er ”klart” at leveringen blir forsinket ut over et visst angitt tidsrom, jf. Art.26.1 b). Adgangen til å heve fordi vilkårene for hevningsrett kan antesipes er imidlertid ikke uttrykkelig nevnt for de øvrige hevningsoptjonene i Art.26.1. At selskapets adgang til å heve ved antesipert mislighold kan synes å være snevert regulert i kontrakten kan tale for at leverandøren på sin side tilsvarende ikke bør ha rett til å heve ved antesipert mislighold. *Kaasen* antar imidlertid at selskapet generelt kan heve på grunnlag av antesipert mislighold i tråd med alminnelig kontraktsrett¹¹⁶. Reelle hensyn taler også for at det vil være unødig å tvinge leverandøren til å vente på at misligholdet skal aktualisere seg dersom selskapet varsler at det ikke er i stand til å betale eller ikke akter å betale. Det strenge sannsynlighetskravet for å heve ved antesipert mislighold taler også for at en slik rett ikke vil være særlig betenkelig sett fra selskapets side.

Ifølge kjl. § 62 kan hevning ved antesipert mislighold avverges dersom det stilles ”betryggende sikkerhet for oppfyllelsen”. Sikkerhet må da stilles straks etter at det er hevet. Siden leverandøren bør være forpliktet til å gjenoppta arbeidet mot garanti dersom arbeidet stanses på grunn av antesipert mislighold, kan det være rimelig at selskapet gis en tilsvarende mulighet til å få arbeidet i gang igjen dersom kontrakten heves på grunn av antesipert mislighold.

Dersom kontrakten heves på grunn av antesipert mislighold vil en vurdering av sannsynligheten for at mislighold vil inntre stå sentralt. Som ved stansing av arbeidet, vil holdepunkter for manglende betalingsevne eller betalingsvilje kunne være avgjørende, se punkt 3.5. Det må også foretas en vurdering av om et eventuelt forventet mislighold vil være vesentlig, se punkt om 4.2.

¹¹⁶ *Kaasen* s.674

4.7 Fordeler ved direkte regulering av hevningsretten i kontrakten

En direkte regulering av leverandørens hevningsrett ville ført til økt forutberegnelighet. En bestemmelse om at leverandøren har rett til å heve ved vesentlig betalingsmislighold vil imidlertid tilføre kontraktene lite utover hva som må anses å følge av en supplerings av kontrakten med alminnelige kontraktsrettslige prinsipper. En fordel med direkte regulering er likevel at partene gis mulighet til å avtale avvikende løsninger som anses for å være hensiktsmessige, slik som det er gjort for selskapets hevningsrett i Art.26.1. Også i Skip 2000 Art. XII og NEWBUILDCON Art.39 b) knyttes hevningsretten til betalingsmisligholdets lengde. Slike løsninger innebærer at leverandøren ikke behøver å vurdere sin rettsstilling ut i fra vage og skjønnsmessige kriterier.

5 Leverandørens tilbakeholdsrett i kontraktsgjenstanden

5.1 Tilbakeholdsrettens formål og selskapets krav på utlevering

En tilbakeholdsrett i kontraktsgjenstanden vil kunne gi leverandøren sikkerhet for utestående krav han mener å ha mot selskapet i anledning kontraktsforholdet. Tilbakeholdsrett vil kunne forhindre selskapet fra å ta i bruk kontraktsgjenstanden til planlagt tid, og vil derfor kunne legge et meget sterkt oppfyllellespress på selskapet.¹¹⁷

Selskapet har normalt ikke krav på utlevering før kontraktsgjenstanden er ferdig og leveringsprotokoll er opprettet, jf. Art.19. En forutsetning for et krav om utlevering er derfor at et slikt krav

¹¹⁷ Kaasen s.545

kan hjemles i andre kontraktsbestemmelser.¹¹⁸ Selskapet har rett til å ta uferdig levering ved oversittelse av leveringsdato, jf Art 24.3, dersom kontrakten heves jf. Art. 26.2, ved avbestilling jf. Art.17.5, og ved langvarig force majeure jf. Art.28.4 (NTK Art.28.5). For oppgavens problemstilling er det mest aktuelt at et utleveringskrav fremmes som følge av at kontrakten heves. Hvis leverandøren har rett til å utøve tilbakeholdsrett i kontraktsgjenstanden vil han kunne nekte å utlevere kontraktsgjenstanden på tross av at kontrakten er hevet.

5.2 Kontraktens regulering av leverandørens tilbakeholdsrett

Tilbakeholdsretten er delvis regulert i Art.22.4. Det som reguleres er vilkårene for selskapets krav på utlevering dersom leverandøren *"... gjør gjeldene at han har rett til å nekte å utlevere kontraktsgjenstanden"*. En rett for leverandøren til å utøve tilbakeholdsrett i kontraktsgjenstanden kan derfor ikke hjemles direkte i bestemmelsens ordlyd. Tilbakeholdsretten er heller ikke hjemlet i kontraktens øvrige bestemmelser. Bestemmelsen forutsetter imidlertid at leverandøren kan ha rett til å påberope seg tilbakeholdsrett i kontraktsgjenstanden, og den kan også sies å presumere eksistensen av en slik rett.

5.3 Hjemmelsgrunnlag

Retten til å holde tilbake egen ytelse (detensjonsrett) kan forankres i prinsippet om ytelse mot ytelse, jf. punkt 3.2. Reguleringen av selskapets eiendomsrett til kontraktsgjenstanden taler imidlertid for at tilbakehold av kontraktsgjenstanden ikke kan utøves i medhold av retten til å stanse egen oppfyllelse, jf. Art.22.

Adgang til å nekte å utlevere en annens formuesgode som sikkerhet for egen fordring kan også følge av en retensjonsrett. Besit-

¹¹⁸ Kaasen s.546

teren av en løsøre gjenstand har i prinsippet tilbakeholdsrett i gjenstanden som sikkerhet for krav mot eieren, dersom det er en naturlig sammenheng mellom fordringen og besittelsen.¹¹⁹ Retensjonsrett må i likhet med detensjonsrett anses for å være en generell regel, men dens utstrekning og virkeområde må avgjøres konkret dersom det ikke foreligger formell lovhjemmel eller rettspraksis som løser spørsmålet.¹²⁰ Som utgangspunkt kan retensjonsrett utøves i alle typer formuesgoder.¹²¹

Forskjellene mellom en detensjonsrett og en retensjonsrett viser seg dersom leverandøren ønsker å selge kontraktsgjenstanden. Dersom det utøves en detensjonsrett og kontrakten heves vil selgeren i utgangspunktet stå fritt til å gjøre hva han vil med sin ytelse, f.eks. å selge til tredjemann i stedet.¹²² Dersom det utøves en retensjonsrett vil selger derimot ikke ha rett til å selge gjenstanden med mindre salgsrett er hjemlet i lov, eller berettiget ut i fra et synspunkt om negotiorum gestio.¹²³

At formålet med å utøve tilbakeholdsrett i kontraktsgjenstanden vil være å holde tilbake den delen av *egen ytelse* som ikke er betalt kan tale for at det i realiteten utøves en detensjonsrett.¹²⁴ I Rt.1992 s.770 tok imidlertid Høyesterett avstand fra påstanden om at en entreprenør kunne nekte byggherren å overta bygget på grunnlag av tilbakeholdsrett i egen ytelse. Et synspunkt om at det utøves detensjonsrett må derfor avvises. Kontraktens regulering av selskapets eiendomsrett i Art.22 er også helt klar. Fordi kontraktsgjenstanden normalt vil være delvis betalt, vil det også i praksis utøves delvis tilbakehold av en annens ting ved tilbakehold av kontraktsgjenstanden. At selskapet kan ha mulighet til å registrere eiendomsretten i skipsbyggingsregisteret, jf. sjøloven (sjøl.) §31 og

¹¹⁹ Brækhus s.501

¹²⁰ Brækhus s.501

¹²¹ Øyen s.715

¹²² Augdahl s.181

¹²³ Øyen s. 715

¹²⁴ Kaasen s. 545

§ 39 taler det også for at kontraktens regulering av eiendomsretten må respekteres. Konklusjonen blir at tilbakehold av kontraktsgjenstanden må hjemles i retten til å utøve retensjonsrett.

5.4 Vilkår for utøvelse av tilbakeholdsrett

Vilkårene for utøvelse av retensjonsrett er stort sett de samme som for utøvelse av detensjonsrett. Selskapet må ha misligholdt betalingsplikten, leverandøren må ha besittelsen over kontraktsgjenstanden, og kravet til konneksitet må være oppfylt. I tillegg må det foretas en helhetsvurdering av de hensyn som gjør seg gjeldende.¹²⁵

Besittelseskravet er i prinsippet det samme som ved håndpantsettelse.¹²⁶ Kravet til besittelse er opprettholdt så lenge leverandøren kan forhindre at selskapet får faktisk herredømme over kontraktsgjenstanden. Det kan ikke være tvilsomt at kontraktsgjenstanden befinner seg i leverandørens besittelse så lenge den befinner seg på leverandørens byggeplass, selv om også representanter for selskapet og sideordnede leverandører har tilgang til byggeplassen. Også dersom formell overtagelse har funnet sted ved at det har blitt opprettet leveringsprotokoll vil leverandøren kunne ha den fysiske besittelsen i behold dersom kontraktsgjenstanden fortsatt befinner seg hos leverandøren.

Dersom det er avtalt at kontraktsgjenstanden skal leveres direkte til en sideordnet leverandør som selskapet har avtale med, bør overlevering til sideordnet leverandør anses for å være et ledd i overgivelsen til selskapet.¹²⁷ Siden det ikke foreligger noe kontraktsforhold mellom leverandøren og en sideordnet leverandør vil leverandøren ikke kunne gripe inn og forhindre at selskapet får rådigheten over kontraktsgjenstanden, besittelsen må da være tapt. Dersom det er avtalt at selskapet skal hente kontraktsgjenstanden

¹²⁵ Øyen s. 715

¹²⁶ Brækhus s.513

¹²⁷ Truyen s. 354

på leverandørens byggeplass bør den eksakte fysiske besittelsesovergangen legges til grunn.¹²⁸ Kravet til konneksitet er oppfylt når retensjonsretten utøves i det formuesgodet oppdraget direkte gjelder jf. f.eks. sjøl. § 54 og håndverkertjenesteloven (hvtjl.) § 46.

129

Selv om grunnvilkårene for retensjonsrett er oppfylt vil det kunne gjøre seg gjeldende mothensyn. Tilbakeholdsrett kan ikke anerkjennes dersom retten ville legge et urimelig sterkt press på selskapet.¹³⁰ Dersom verdien av tilbakeholdsretten vesentlig overstiger leverandørens krav kan det oppstå et misforhold mellom det oppfyllellespress som utøves og den forpliktelse som søkes dekket.¹³¹ Petroleumskontraktene involverer som regel store summer, og i praksis vil det neppe være aktuelt å utøve tilbakeholdsrett for et mindre beløp. Den uferdige kontraktsgjenstanden vil også kunne ha liten verdi.

5.5 Omsorgsplikt ved tilbakehold

Ved tilbakehold vil leverandøren ha omsorgsplikt for kontraktsgjenstanden.¹³² Omsorgsplikten innebærer at leverandøren må sørge for forsvarlig lagring og sikring av kontraktsgjenstanden. Leverandørens krav på erstatning for utgiftene til å ta vare på kontraktsgjenstanden behandles i punkt 6.5.3.

5.6 Salgsrett

I henhold til Art.22.4 kan selskapet alltid kreve utlevering mot å betale leverandørens tilgodehavende og stille sikkerhet for eventuelt omtvistet beløp. Dersom manglende betaling skyldes sviktende betalingsevne er det derimot ikke sikkert at selskapet er i stand til

¹²⁸ Truyen s. 373

¹²⁹ Øyen s.723

¹³⁰ Brækhus s.507

¹³¹ Brækhus s.507

¹³² Brækhus s. 514

å betale eller stille garanti slik kontrakten forutsetter. Tilbakeholdsretten er imidlertid kun en passiv beføyelse og gir i motsetning til panteretten ikke ordinær salgsadgang.¹³³ Så lenge besittelseskra-
vet er oppfylt gir imidlertid tilbakeholdsretten rettsvern overfor
selskapet kreditorer, og ovenfor senere rettstiftelser i de tilbake-
holdte gjenstander.¹³⁴

I ekstraordinære situasjoner kan leverandøren likevel innrøm-
mes en viss salgsrett uten særskilt lovhjemmel.¹³⁵ Dersom det er
kostbart å dra omsorg for kontraktsgjenstanden kan leverandøren
ha et rimelig krav på å få selge. Utgifter til lagerleie og vakthold
m.m. vil over tid kunne bli betydelige. Det må likevel antas at det
skal svært mye til før leverandøren kan påberope seg retten til
nødhjelpssalg. Dersom leverandøren selger uten hjemmel vil han
kunne pådra seg erstatningsansvar etter alminnelige regler.¹³⁶

Siden situasjonen neppe vil være så prekær at leverandøren kan
påberope seg uhjemlet salgsrett må leverandøren skaffe seg salg-
rett gjennom utleggspant. I så fall vil han først måtte skaffe seg
dom for på betalingskravet, jf. tvangsfullbyrdelsesloven (tvangsl.) §
8-2 jf. § 4-1. Verdien av pantekravet avgjøres av prioritetsreglene og
kontraktsgjenstandens markedsverdi.

Som hovedregel er det tidsprioriteten som er avgjørende for
rettsvernet. For rettsvern etablert ved tinglysning vil dagen for
dagbokføringen være avgjørende.¹³⁷ Pant i skip under bygging og
faste installasjoner som skal benyttes i petroleumssektoren kan
registreres i skipsbyggingsregisteret jf. sjøl. § 31 og sjøl. § 39.
Dersom selskapets bankforbindelse eller långiver allerede har
sikret seg pant i kontraktsgjenstanden vil tilbakeholdsretten kunne
være lite verdt.

I henhold til sikker sedvanerett kan imidlertid tilbakeholdsret-

¹³³ Øyen s. 715

¹³⁴ Brækhus s. 524

¹³⁵ Brækhus s. 538

¹³⁶ Brækhus s. 539

¹³⁷ Brækhus s. 525

ten gå foran eldre heftelser, i den utstrekning den sikrer vederlag eller erstatning for verdiøkende eller verdibevarende disposisjoner.¹³⁸ Begrunnelsen er at de disposisjoner som tilbakeholderen har foretatt også kommer de foranstående rettighetshaverne til gode jf. Rt.1995 s.85. For skipsbygging og reparasjoner av skip er prinsippet kommet til uttrykk i sjøl. § 54. Denne begrunnelsen vil også ha gyldighet for fabrikkasjonskontraktene hvor leverandørens arbeidsinnsats har forøkt kontraktsgjenstandens verdi ut over det som betalt. Leverandøren vil derfor kunne få utleggspant på samme prioritet som tilbakeholdsretten, det vil si med rettsvern overfor eldre heftelser.

Dersom leverandøren gis utleggspant på første prioritet vil det kunne redusere andre panthaveres sikkerhet. Før arbeidet er ferdig vil verdien av kontraktsgjenstanden også være mindre enn den antatte verdien av den fullførte gjenstanden. Leverandørens tilbakeholdsrett vil da kunne være et pressmiddel for å få på plass ytterligere finansiering fra selskapets bankforbindelse eller andre långivere som har økonomisk interesse av at prosjektet fullføres.

5.7 Vurdering av tilbakeholdsretten

I skipsbyggingskontrakter bidrar den lovhjemlede tilbakeholdsretten til å redusere verkstedets behov for å kreve forskudd eller sikkerhetsstillelse.¹³⁹ I offshore entrepriser vil imidlertid kontraktsgjenstanden som regel ha liten verdi for andre enn selskapet. Kontraktsgjenstanden er ofte skreddersydd for ett bestemt prosjekt og vil derfor kunne ha begrenset markedsverdi. I så fall vil tilbakeholdsretten hovedsakelig tjene som et oppfyllellespress, og ikke som en *sikkerhetsrett*. Prosessen med å få utlegg og gjennomføre et tvangssalg vil også kunne ta tid, i mellomtiden kan markedsutviklingen ha ført til at kontraktsgjenstanden er langt mindre verdt enn hva man antok ved kontraktsinngåelsen.

¹³⁸ Brækhus s.527

¹³⁹ Brækhus. 509

Siden tilbakeholdsretten vil kunne ha begrenset verdi som sikkerhet for selskapets oppfyllelse, vil leverandøren fortsatt ha behov for å kunne gjøre gjeldende andre misligholdsbeføyelser som retten til å stanse arbeidet og heve kontrakten, siden disse misligholdssanksjonene også vil kunne være tapsbegrensende.

6 Leverandørens krav på renter og erstatning

6.1 Leverandørens rentekrav

Ved betalingsmislighold vil debitor lide et rentetap, enten i form av tapt renteinntekt eller i form av påførte renteutgifter.¹⁴⁰ Som en konsekvens av uteblitt betaling vil leverandøren måtte finansiere arbeidet over en lengre periode enn forutsatt. Leverandøren vil derfor kunne påføres høyere finansieringskostnader i form av økte rentekostnader. Dersom leverandøren har overskuddskapital tilgjengelig i bedriften til å forskuttere arbeidet selv vil det oppstå et tap i form av tapte renteinntekter ved at kapitalen ikke kan anvendes på en annen og mer produktiv måte.

Leverandørens rentetap forutsettes dekket gjennom forsinkelsesrenten. Morarenten skal kompensere for normalt rentetap, og i tillegg stimulere til rett oppgjør.¹⁴¹ Leverandørens krav på forsinkelsesrente ved betalingsmislighold følger direkte av Art.27.3 som henviser til forsinkelsesrenteloven. For leverandørens rentekrav er derfor hjemmelsgrunnlaget klart. Bestemmelsen er i samsvar med forsinkelsesrentelovens renteregler som bygger på at ethvert betalingsmislighold pådrar debitor renteansvar.¹⁴² Leverandøren har krav på ordinær forsinkelsesrente som fastsatt i forsinkelsesrente-

¹⁴⁰ Bergsåker s. 44

¹⁴¹ Krüger, Morarenter i kontraktsforhold s.513

¹⁴² Krüger, Morarenter i kontraktsforhold s.513

loven (rentel) § 3. Rentefoten fastsettes hvert halvår av Finansdepartementet.¹⁴³ Renteplikt påløper fra og med dagen etter forfall og til og med den dagen innfrielse skjer, jf. rentel.§ 2¹⁴⁴. Selskapet kan imidlertid tilbakeholde beløp som er utilstrekkelig dokumentert i leverandørens faktura. Vilkåret er at selskapet har meddelt leverandøren dette uten ugrunnet opphold, hvis ikke påløper renteplikt fra forfall, jf. Art.27.3.

6.2 Erstatning ut over forsinkelsesrenten

Selv om det vil være uvanlig kan det tenkes at forsinkelsesrenten ikke dekker leverandørens rentetap fullt ut. Ifølge rentel. § 3 tredje ledd kan pengekreditor tilkjennes erstatning for rentetap o.l. utover morarenten "... *fastsatt under hensyn til partenes forhold og omstendighetene ellers*". For erstatning etter rentel. § 3 tredje ledd må det på vanlig måte foreligge et ansvarsgrunnlag, se punkt 6.3. Det tas ikke stilling til om leverandøren kan kreve erstatning for rentetap ut over ordinær morarente i Art.27.3. At spørsmålet ikke er regulert i kontrakten, kan tale for at ytterlige ansvar ikke er utelukket, siden ansvarsbegrensninger må uttrykkes klart.¹⁴⁵ Et erstatningskrav for eventuelt udekket rentetap vil fortsatt referere seg til det samme tapet som forsinkelsesrenten er ment å dekke, noe som taler for at rentetap ut over forsinkelsesrenten heller ikke må avskjæres som indirekte tap jf. Art.32. Årsaken til at leverandørens rentekrav ikke dekkes av forsinkelsesrenten kan imidlertid tale for at tapet er for fjernt eller avledet, f.eks. dersom tapet skyldes særskilte økonomiske forhold på leverandørens side som selskapet ikke har kunnskap om.¹⁴⁶

Det er imidlertid lovgivers klare intensjon at erstatning etter rentel. § 3 tredje ledd er ment å være en snever unntaksregel.¹⁴⁷

¹⁴³ Fra 1.jan 2009 til 30.juni 2009 er rentefoten 10 %.

¹⁴⁴ Bergsåker s. 184

¹⁴⁵ Kaasen s. 703

¹⁴⁶ Bergsåker s.163

¹⁴⁷ Ot.prp.nr.55 (1975-76) s.25

Leverandøren vil derfor i utgangspunktet ha begrensede muligheter til å få dekket et slikt tap. Lovens restriktive holdning til tilleggsdekning gjelder ”rentetap e.l.”¹⁴⁸ Uttrykket omfatter alminnelig rentetap og gebyrer og provisjon m.v. ved ekstra låneopptak nødvendiggjort av debtors betalingsmislighold.¹⁴⁹ Trolig omfattes også inflasjonstap, men forsinkelsesrenten vil i utgangspunktet være fastsatt under hensyn til eksisterende og forventet inflasjon slik at separat erstatning for inflasjonstap vil kunne føre til overdekning.¹⁵⁰ Erstatning ut over morarenten kan likevel være aktuelt dersom debitor bevisst har spekulert i en lav forsinkelsesrente eller dersom det er utvist særlig klanderverdig opptreden.¹⁵¹ Det er ikke helt utenkelig at en slik situasjon kan oppstå i en situasjon hvor selskapet har akutt behov for likvider.

6.2.1 Forholdet til Kjl. § 71

Ifølge kjl. § 71 skal det svares rente av kjøpesummen etter forsinkelsesrenteloven dersom skyldneren ikke betaler i tide. Henvisningen til forsinkelsesrenteloven kan oppfattes som en henvisning til forsinkelsesrentelovens *renteregler*, slik at den særskilte erstatningsregelen for annet rentetap i § 3 tredje ledd ikke omfattes.¹⁵² Forutsatt at kontraktsgjenstanden faller inn under kjøpsloven kan det tale for at kontrollansvarsregelen i kjl. § 57 vil være den generelle hjemmelen for selgers erstatningskrav ved kjøpers mislighold også for ”.. annet rentetap e.l.”. Kjl. § 71 henviser ikke til kjl. § 27 (4) som sonderer mellom direkte og indirekte tap, indirekte tap må imidlertid uansett avskjæres i medhold av Art.32. Hvis krav om erstatning utover forsinkelsesrenten ikke er underlagt regelen om dommerskjønn i rentel. § 3 tredje ledd kan det innebære at det er enklere å nå frem med et erstatningskrav for

¹⁴⁸ Bergsåker s.151

¹⁴⁹ Bergsåker s. 151

¹⁵⁰ Bergsåker s.152

¹⁵¹ Bergsåker s.151

¹⁵² Krüger, Morarenter i kontraktsforhold s.526

alt tap som ligger innenfor adekvansgrensen.

6.3 Erstatningskrav i kontraktsforhold

Erstatning i kontraktsforhold skal dekke oppståtte økonomiske tap og skader som følge av kontraktsbrudd.¹⁵³ Skal et mislighold medføre erstatningsplikt for debitor må det foreligge et ansvar grunnlag. Misligholdet i seg selv gir ikke den annen part krav på erstatning.¹⁵⁴

Culparegelen (eventuelt med omvendt bevisbyrde) er den alminnelige erstatningsregel i kontraktsforhold, regelen kommer til anvendelse for alle kontraktstyper og ved alle former for mislighold.¹⁵⁵ Erstatningsansvar oppstår ved utviste feil eller forsømmelser.¹⁵⁶ Dersom selskapet feilaktig mener at det ikke har plikt til å betale vil det være et forsettlig mislighold. Et slikt mislighold må vanligvis anses erstatningsbetingende, selv om selskapet ikke subjektivt sett kan bebreides for å ha inntatt et uriktig standpunkt, jf. Rt.1983 s.205. Dersom det ikke er grunnlag for å bebreide selskapet er det likevel unaturlig å omtale dette som et culpaansvar. Ansvar kan imidlertid i slike tilfeller også pålegges som følge av at hver kontraktspart vil ha risikoen for egen rettsoppfatning, ansvar for rett-villfarelse er som regel rent objektivt.¹⁵⁷

I kjøpsloven er det innført et kontrollansvar for forsinket betaling av pengekrav, jf. kjl. § 57. I så fall inntreer ansvar med mindre kjøper kan påvise at manglende betaling skyldes hindring utenfor hans kontroll. For betalingsmislighold vil stans i samferdselen eller betalingsformidlingen være de viktigste fritaksgrunnene. At selskapet ikke er i stand til å betale eller finansiere videre arbeid vil derimot ikke være ansvarsbefriende.¹⁵⁸ For genusytelser, herunder

¹⁵³ Krüger, Norsk Kjøpsrett s.433

¹⁵⁴ Hagstrøm, Alminnelig obligasjonsrett s. 311

¹⁵⁵ Hagstrøm, Alminnelig obligasjonsrett s. 452

¹⁵⁶ Krüger, Kontraktsrett s.789

¹⁵⁷ Hagstrøm, Alminnelig obligasjonsrett s.318

¹⁵⁸ Hagstrøm, Alminnelig obligasjonsrett s.318

pengeforpliktelser, kan det hevdes at det kjøpsrettslige kontrollansvar gjelder som alminnelig ansvarsgrunnlag også utenfor lovregulerte områder.¹⁵⁹ Regelen samsvarer med gjeldsbrevlovens § 7, hvor debtors ansvar for kurstap med visse unntak er et objektivt ansvar. Samme regel må antas å gjelde for alt erstatningsansvar ut over forsinkelsesrente ved alle slags pengekrav.¹⁶⁰

Ansvarsgrunnlaget er derfor i utgangspunktet objektivt med mindre forsinkelsen skyldes forhold utenfor debtors kontroll. Dersom årsaken til misligholdet er pengemangel inntreer objektivt ansvar.¹⁶¹ Konklusjonen blir at selskapets betalingsmislighold som regel alltid vil være erstatningsbetingende, verken rettsvillfarelse, pengemangel eller betalingsvilje fritar selskapet for ansvar.¹⁶²

Påvisningen av et ansvarsgrunnlag innebærer at leverandøren i prinsippet har krav på full erstatning for ethvert økonomisk tap forvoldt på adekvat måte som følge av selskapets mislighold.¹⁶³ Petroleumskontraktene inneholder imidlertid en avtalt ansvarsbegrensning for indirekte tap, jf. Art.32.2. Uttrykket ”indirekte tap” benyttes også i kjøpsloven, jf. kjl.§67, og det antas at kjøpslovens definisjon kan ha betydning også ved tolkningen av kontraktsklausuler om indirekte tap.¹⁶⁴ I henhold til kjøpsloven definisjon vil en ansvarsfraskrivelse for indirekte tap bare omfatte tappt fortjeneste dersom tapsbegrensningsplikten er overtrådt, jf. kjl. § 67.2 c). Kjøpslovens definisjon kan derfor sies å være ganske snever.¹⁶⁵ Ved betalingsmislighold skilles det heller ikke mellom direkte og indirekte tap, jf. kjl. § 57 (1) hvor det ikke henvises til kjl. § 27 (4). Formålet med å utskille visse tap som indirekte er imidlertid å avskjære erstatning for tap som følge av fjerne, avledede og uberegne-

¹⁵⁹ Hagstrøm s.504

¹⁶⁰ Selvig s. 339

¹⁶¹ Hagstrøm s. 507

¹⁶² Kaasen s.703

¹⁶³ Krüger, kontraktsrett s.782.

¹⁶⁴ Bergem s. 336

¹⁶⁵ Simonsen s.376

lige tapsrisikoer.¹⁶⁶ Uvissheten kan gjelde risikoens art eller størrelse. Ansvarsfraskrivelser som tar sikte på å utelukke visse tapsposter som indirekte tap, eller på annen måte begrense partenes erstatningsansvar, f.eks. regler om normalerstatning eller beløpsbegrensning er svært vanlig i standardkontrakter, og fyller et legitimt behov for økt forutberegnelighet.¹⁶⁷ Reglene kan bidra til å sikre en rimelig balanse mellom ansvarspotensialet og kontraktens økonomiske verdi, og vil også kunne bidra til forenkle eventuelle erstatningsoppgjør.¹⁶⁸ Selv om øvrige erstatningsvilkår er oppfylt må det derfor foretas en vurdering av hvorvidt kravet må avskjæres som indirekte tap. Etter alminnelig kontraktsrett har leverandøren også plikt til å begrense sitt eget og dermed medkontrahentens tap så langt som mulig. Plikten til tapsbegrensning må antas å gjelde generelt jf. kjl. § 70 og skl. § 5-1 nr.2.

6.4 Erstatningskrav som følge av stans i arbeidet

Dersom arbeidet stanses vil leverandøren pådra seg kostnader til å stanse arbeidet og det vil også kunne oppstå tap som følge av at arbeidet forsinkes. Forsinket ferdigstilling vil kunne få konsekvenser for leverandørens øvrige oppdrag, og muligheten til å påta seg nye oppdrag. Tap som følge av selve arbeidet må pågå over lengre tid dekkes derimot av leverandørens VOR, se punkt 3.9. Erstatningskrav som følge av at arbeidet stanses vil også kunne inngå i et hevningsoppgjør dersom kontrakten heves etter at arbeidet stanses.

6.4.1 Ekstraordinære omkostninger

Dersom arbeidet stanses vil leverandøren kunne pådra seg kostnader til demobilisering av personell og utstyr, sikring av utført arbeid, nødvendig flytting av kontraktsgjenstanden og til å holde

¹⁶⁶ Bergem s. 336

¹⁶⁷ Hagstrøm s. 622

¹⁶⁸ Krüger, Kontraktsrett s.817

personell og utstyr i beredskap, jf. Art.18.2 a) til d).

Kostnader til gjennomføringen av innstillingen vil være pådratt som følge av selskapets mislighold. Kostnadene ville ha vært unngått dersom det ansvarsbetingende forhold ikke hadde foreligget.¹⁶⁹ Kostnadene kan neppe anses for å være så fjerne eller avledede at de må regnes som indirekte tap. Synspunktet må i så fall være at stansing av arbeidet ikke er en påregnelig følge av betalingsmisligholdet. Så fremt rett til å stanse arbeidet inngår som en av leverandørens misligholdsbeføyelser, kan bruk av retten til å stanse arbeidet heller ikke anses for å være upåregnelig. Konklusjonen blir at leverandøren har krav på at selskapet dekker forsvarlige utgifter til å stanse arbeidet. På grunn av tapsbegrensningsplikten må imidlertid beredskap av personell og utstyr nedtrappes hvis det blir klart at partene ikke vil komme til enighet i nærmeste fremtid.¹⁷⁰

For leverandørens krav på dekning av merkostnader som følge av at arbeidet stanses vil en analogisk anvendelse av Art.18.2 kunne gi en god og rimelig regel. Bestemmelsen dekker de mest aktuelle kostnadspostene og begrenser leverandørens krav på erstatning til nødvendige kostnader. Erstatning for utført arbeid bør også beregnes etter prinsippene for vederlagsberegning i Art.13.2.

6.4.2 Erstatningskrav fra underleverandører

Leverandøren kan bli utsatt for krav fra sine underleverandører dersom stansingen også påvirker underleverandørens muligheter til å utføre sine arbeidsoppgaver. Underleverandøren vil da kunne ha krav på erstatning eller skadesløsholdelse i form av justering av fremdriftsplanen og kontraktsprisen. Gjelder underleveransen en tidsbundet ytelse kan forsinkelse også gi underleverandøren rett til og gå fra oppdraget, dette vil f.eks. kunne være aktuelt ved hyre av skip og undervannstjenester.

¹⁶⁹ Krüger, Kontraktsrett s 832

¹⁷⁰ Marthinussen s. 477

I prinsippet er bortfall av eller annet tap på kontrakter med tredjemann påregnelige følger av mislighold.¹⁷¹ Spørsmålet er om dette må regnes som indirekte tap etter Art.32. Ifølge kjl. § 67(2)c) er det bare tapt fortjeneste som skyldes kjøpers forsømmelse av å begrense tapet, som skal regnes som indirekte tap dersom en kontrakt med tredjemann ikke blir riktig oppfylt. Erstatningsutbetalinger til tredjemann som følge av forsinkelser eller mangler vil derfor være et direkte tap i henhold til kjl. § 67(1). Tap i andre kontraktsforhold vil generelt kunne være en type tap partene har ønsket å fraskrive seg ansvaret for gjennom en avtalt ansvarsbegrensning. Unntakene for "... tapt inntekt, tapt fortjeneste og tapt produksjon" i Art.32 synes imidlertid ikke å være helt passende når det er tale om økonomisk tap som følge av utgifter i andre kontraktsforhold. Oppregningen i Art.32. er på den annen side ikke uttømmende noe som også påpekes i bestemmelsen selv. Fordi kostnadene står i en nær og direkte sammenheng med leverandørens stansing av arbeidet er jeg under tvil kommet til at leverandøren bør kunne kreve dette tapet erstattet av selskapet.

6.4.3 Krav på dekning av utgifter i øvrige kontraktsforhold

Tidsoverskridelser ved ett prosjekt vil kunne føre til forsinket oppstart eller forsinket fremdrift på neste prosjekt på grunn av manglende kapasitet. Leverandøren kan derfor bli påført økonomisk tap som følge av at han pådrar seg et dagmulksansvar eller utgifter til å forsere arbeidet under andre kontrakter. Dersom forsinkelsen faktisk får slike konsekvenser vil kravet til årsakssammenheng være oppfylt. Siden fremdriftsendringer må være påregnelig for leverandøren allerede fra kontraktsinngåelsen, blant annet på grunn av endringsarbeider som selskapet bestiller underveis, må imidlertid leverandøren være nødt til å planlegge med en viss "slakk" mellom flere prosjekter. Hvor omfattende endringer leve-

¹⁷¹ Hagstrøm s.545

randøren har grunn til å regne med avhenger av hvor ”fast” prosjektet fremstod på anbudstidspunktet.¹⁷² I NSC 05 skal det ved fastleggelsen av fremdriftsjusteringer som følge av endringsarbeider og innstilling av arbeidet tas hensyn til ”... contractors commitments under other contracts”, jf. Art. 13 og Art.18. Reguleringen innebærer at det i disse kontraktsforholdene ikke blir ansett som upåregnelig at endringer påvirker leverandørens muligheter til å gjennomføre andre arbeidsoppdrag. Ved kontrahering av marine tjenester opereres det imidlertid med lange bestillingstider og selv kortere avbrudd kan gi leverandøren rett til å forlate byggestedet for å gå på et annet oppdrag.¹⁷³

Om utgifter til forsinkelseserstatning eller kostnader til å akseptere arbeidet i andre kontrakter vil være upåregnelige, må bero på en konkret vurdering av om stansingen har ført til en forskyvning av ferdigstillelesdatoen ut over hva som fremstod som påregnelig ved kontraktsinngåelsen. At tap i andre prosjekter vil kunne være upåregnelig, kan tale for at erstatning for slike tap bør regnes som indirekte etter Art.32. Formålet med bestemmelsen må være å avskjære tap som ikke har nær og direkte sammenheng med kontraktsforholdet. Det taler for at tap som ofte vil kunne bli ansett som upåregnelig er en type tap som partene har ønsket å fraskrive seg ansvaret for gjennom en ansvarsfraskrivelse for indirekte tap. Konklusjonen blir derfor at denne typen tap generelt må anses som indirekte og derfor fraskrevet i henhold til kontrakten.

6.4.4 Tap av inntektsmulighet

Leverandøren vil kunne lide tap ved å gå glipp av nye kontrakter fordi selskapets forsinkelser har ført til forskyvning av ferdigstillelsen. Det tapet det kan være aktuelt for leverandøren å kreve erstatning for er tap av muligheten til inntektsinntjening på annet hold, i den perioden som arbeidet skulle ha vært fullført.¹⁷⁴ I økonomiske

¹⁷² Tapper s.143

¹⁷³ Kaasen s. 482

¹⁷⁴ Barbo s.423

nedgangstider kan imidlertid utsiktene til annet arbeid være beskjedne.¹⁷⁵

Kontraktens klassifisering av ”tapt inntekt” og ”tapt fortjeneste” som indirekte tap i Art.32.1 må innebære at leverandøren også er forhindret fra å kreve erstatning for tapte inntektsmuligheter, siden et slikt erstatningskrav også vil ta sikte på å dekke et inntektstap. Fabrikasjonsoppdrag vil som regel bli tildelt på grunnlag av en anbudskonkurranseløst. Dersom leverandøren har gått glipp av muligheten til å delta i en anbudskonkurranseløst vil det som regel være umulig å bevise at man ville ha blitt tildelt kontrakten dersom man hadde hatt mulighet til å delta.¹⁷⁶ Et slikt tap vil derfor uansett ofte måtte anses som for fjernt og avledet til at det kan anses erstatningsmessig.¹⁷⁷ Konklusjonen blir at leverandøren ikke kan kreve erstatning for tap av inntektsmulighet.

6.5 Erstatningskrav ved hevning

I et hevningsoppdrag inngår normalt dekning av kostnader og tap påløpt som følge av at kontrakten heves, og dekning av tapt fortjeneste som følge av at kontrakten avsluttes før avtalt tid. Et krav om erstatning for tapt fortjeneste innebærer at kontrakten fastholdes som en økonomisk realitet selv om det ikke skal foretas naturaloppfyllelse.¹⁷⁸

6.5.1 Demobilisering og nedrigging

Når kontrakten avsluttes vil det som ved stansing av arbeidet påløpe kostnader til demobilisering av personell og utstyr. Arbeidet med nedrigging og avvikling av leverandørens produksjonsapparat vil være mer omfattende når kontrakten heves siden arbeidet forutsetningsvis ikke skal gjenopptas. Ved avbestilling har leverandøren

¹⁷⁵ Barbo s.423.

¹⁷⁶ Barbo.s.424

¹⁷⁷ Barbo s.424

¹⁷⁸ Krüger, Kontratsrett s.835

krav på erstatning for "... *utgifter direkte forbundet med en ordnet avslutning av kontrakten*", Art. 17.2 e). Siden kostnadene til demobilisering har nær tilknytning til prosjektet, og må anses oppstått som følge av hevningen må slike merkostnader regnes som direkte kostnader. Kontraktens regulering av slike kostnader ved avbestilling taler for det samme. Konklusjonen blir at leverandøren har krav på dekning av kostnadene til demobilisering og nedrigging.

6.5.2 Erstatning for utgifter til avbestilling av underleveranser

Dersom kontrakten heves må uoppfylte underleveranser av varer og tjenester avbestilles. Som regel vil underleverandørene ha krav på avbestillingsgebyr eller annet avbestillingsoppgjør som følge av leverandørens kansellering. Dersom selskapet avbestiller leverandørens ytelse vil leverandøren ha krav på at selskapet betaler alle nødvendige avbestillingsgebyrer og administrasjonsutgifter som følge av avbestillingen, jf. Art.17.2.c). Også dersom leverandøren hever kontrakten bør han ha krav på erstatning for disse utgiftene. Utgiftene til avbestillingsgebyrer o.l. må anses for å være oppstått som *direkte* følge av at kontraktsforholdet avsluttes. Konklusjonen blir at kostnader til å avbestille underleveranser kan kreves erstattet uten hinder av Art.32.

6.5.3 Omsorgskostnader

Leverandøren vil kunne pådra seg utgifter til å ta vare på kontraktsgjenstanden frem til selskapets overtagelse. Kostnader til å ta vare på kontraktsgjenstanden vil bl.a. kunne omfatte kostnader til flytting, lagring og vakthold. I henhold til Art.17.6 har leverandøren krav på at selskapet erstatter slike kostnader ved avbestilling. I kjøpsloven kan også slike omsorgsutgifter kreves erstattet uavhengig av ansvarsgrunnlaget ellers jf. kjl.§75. Også ved utøvelse av tilbakeholdsrett i kontraktsgjenstanden vil leverandøren ha plikt til å dra omsorg for kontraktsgjenstanden. At kostnadene er pådratt

som direkte følge av omsorgsplikten taler for at de ikke avskjæres som indirekte. Konklusjonen blir at utgifter til å ta vare på kontraktsgjenstanden kan kreves erstattet av selskapet. Leverandørens refusjonskrav er sikret ved tilbakeholdsretten på samme måte som vederlagskravet.¹⁷⁹

6.5.4 Tapt fortjeneste

Tapt fortjeneste vil normalt inngå som en tapspost i hevningsoppjøret. Unntak kan tenkes dersom leverandøren har priset tilbudet sitt for lavt. Selv om leverandøren har regnet med fortjeneste på kontrakten, vil en rekke forhold kunne føre til at kontrakten allikevel kan bli tapsbringende for leverandøren. Arbeid til fastpris kan f.eks. bli dyrere og vanskeligere enn antatt. For arbeid som utføres til fastpris kan særlig prisutviklingen føre til at kontrakten blir tapsbringende. Forseringskostnader, utbedring av mangler før levering osv. vil også kunne spise opp leverandørens fortjeneste. En individuell utmåling av fortjenestetapet vil være svært vanskelig å beregne når kontrakten faktisk ikke skal fullføres.¹⁸⁰ At et fortjenestetap normalt vil være vanskelig å beregne innebærer imidlertid ikke at erstatning ikke kan kreves, det må skilles mellom sannsynliggjøring av at det er lidt et tap, og tapets størrelse.¹⁸¹ Utmålingen vil derimot i stor grad måtte baseres på skjønn.

I henhold til Art.32.1 avskjæres imidlertid erstatningskrav for tapt fortjeneste som indirekte tap. Det tas imidlertid uttrykkelig forbehold for leverandørens krav på kanselleringsgebyr til dekning av tapt fortjeneste ved avbestilling jf. Art.17.3. Ved avbestilling er kontraktens løsning at selskapet må betale leverandøren enten 4 % av kontraktsprisen eller 6 % av den kontraktsprisen som ikke skal betales, jf. Art.17.3. Begrunnelsen for innføringen av avbestillingsgebyr var at det ble ansett rimelig at leverandøren fikk dekket tapt fortjeneste når kanselleringen ikke skyldes leverandørens mislig-

¹⁷⁹ Brækhus s. 514

¹⁸⁰ Kaasen s. 471

¹⁸¹ Barbo s.424

hold, men selskapets ønske om å kansellere kontrakten.¹⁸² Også dersom kontrakten heves på grunn av selskapets mislighold kan kontraktens bortfall føres tilbake til selskapets forhold. Det unntak som gjøres for Art.17.3 kan tale for at leverandøren fortjenestetap heller ikke burde avskjæres som indirekte tap når kontrakten heves på grunn av selskapets mislighold.

Art.17.3. er imidlertid en normaltapserstatning som begrenser selskapets ansvar til en viss prosent av kontraktsprisen, og er derfor ikke et argument for full tapsdekning. En "fra det mer til det mindre" betraktning kan likevel tale for at leverandøren i det minste burde ha krav på det samme avbestillingsgebyret ved hevning som ved avbestilling. At partene gjennom forhandlinger har kommet frem til en "normalerstatningsregel" for et fortjenestetap som ellers vanskelig lar seg beregne kan også tale for at Art.17.3. burde anvendes analogisk ved hevning. Hvis en først kommer til at leverandøren har krav på en viss dekning av tapt fortjeneste ved hevning, vil en analogisk anvendelse av Art.17.3. i større grad kunne sies å være forankret i selve kontrakten, og dermed partenes enighet, enn en friere utmåling basert på skjønn.

Ordlyden i Art.32 taler derimot klart for at leverandøren ikke har krav på erstatning for fortjenestetap. Unntaket for Art.17.3 kan på den annen side tale for at en slik løsning ikke er tilsiktet, men skyldes at det ikke har vært ansett for å være behov for å regulere leverandørens hevningsrett i kontrakten. Tapt fortjeneste i hovedkontrakten regnes heller ikke som indirekte tap i kjl. § 67 (2). På grunn av kontraktens klare forutsetning om at fortjenestetap ikke dekkes må imidlertid konklusjonen bli at leverandøren ikke har krav på erstatning for fortjenestetap.

¹⁸² Kaasen s.471.

7 Oppsummering og vurdering

På tross av manglende kontraktsregulering vil leverandøren ha rett til å utøve en rekke gjensidighetsbeføyelser ved manglende betaling. En tolkning og utfylling av kontraktene i henhold til bakgrunnsretten fører til at kontraktene fremstår som langt mer balanserte med hensyn til leverandørens misligholdsbeføyelser enn hva som direkte fremkommer av kontraktene selv.

Den manglende kontraktsreguleringen fører imidlertid til manglende forutberegnelighet for begge parter siden bakgrunnsrettens kriterier og løsninger ofte er vage og skjønnsmessige. I praksis vil denne usikkerheten hovedsakelig gå ut over leverandøren som vil ha risikoen for å vurdere sin rettsstilling feilaktig.

Ved direkte regulering i kontrakten vil partene også i større grad kunne sørge for å få ivaretatt de særlige hensyn som gjør seg gjeldende i petroleumskontraktene. En regulering av disse spørsmålene ville nok heller ikke belaste kontraktens omfang nevneverdig. Klarere regler vil også kunne bidra til å forhindre konflikter og søksmål.

At NF og NTK også i stor grad benyttes som kontraktsgrunnlag av andre selskaper enn de som har vært med på å fremforhandle kontrakten på selskapssiden taler også for at det er et behov for klarere kontraktsregulering av leverandørens misligholdsbeføyelser. Disse spørsmålene har så langt i liten grad vært fremme i forbindelse med revisjon av kontraktene.¹⁸³

Partene står imidlertid fritt til å foreta individuelle tilpasninger i kontraktene (eventuelle begrensninger som følge av protokollen gjelder bare mellom forhandlingspartene). Leverandørens muligheter til å få inntatt en direkte regulering av retten til å stanse arbeidet og heve kontrakten vil da i stor grad bero på den individuelle forhandlingsstyrken til den enkelte leverandør. Leverandørens forhandlingsstyrke vil også påvirkes av de generelle markedsfor-

¹⁸³ Opplyst fra bransjehold

holdene. Leverandøren vil sannsynligvis stå sterkere dersom direkte regulering av spørsmålene er inntatt i kontraktene på forhånd, selv om partene (utenfor protokollområdet) også da kan velge bort kontraktens løsninger.

I forhold til Statoil Hydro, som er forhandlingsmotparten på selskapssiden vil imidlertid argumentene for en klarere kontraktsregulering fortsatt ha begrenset vekt, siden det må antas at problemstillinger tilknyttet manglende oppfyllelsesevne ikke vil forekomme i praksis. For selskapssiden bør det imidlertid være mindre problematisk å samtykke til en klarere regulering av leverandørens misligholdsbeføyelser når det antas at bruken av disse misligholdsbeføyelsene ikke vil bli gjort gjeldende overfor dem selv.

På et generelt grunnlag kan det også anføres at det er betenkelig at kontraktene som for øvrig innebærer en forholdsvis omfattende og detaljert regulering av partenes plikter og rettigheter nærmest unnlater å regulere leverandørens misligholdsbeføyelser mot selskapets betalingsplikt. Både NF07 og NTK 07 som er basert på NF92 vil i stor grad være "gjeldende rett" for petroleumskontrakter noe som taler for at disse spørsmålene bør finne sin løsning innenfor kontraktene. På grunn av den utbredelsen og den betydning NF- kontraktene har fått for petroleumsretten bør ambisjonen være å skape en kontrakt som tar høyde for at kontraktene også kan benyttes mellom norske leverandører og mindre pengesterke selskaper uten å etterlate viktige spørsmål uregulert.

8 Litteraturliste

- Andenæs, Mads Henry. *Kontraktsvilkår*. Oslo, 1989.
- Augdahl, Per. *Den norske obligasjonsretts almindelige del*. Oslo, 1972.
- Barbo, Jan Einar. *Kontraktsomlegging i entrepriseforhold*. Oslo, 1997.
- Bergem, Jan Egil, Berte-Elen R. Konow, Stein Rognlien. *Kjøpsloven 1988 og FN-konvensjonen 1980 om internasjonale løsurekjøp*. 3. utg. Norge, 2008.
- Bergsårker, Trygve. *Lærebok i pengekravsrett*. 2. utg. Oslo, 2001.
- Brækhus, Sjur. *Omsetning og kreditt 2*. Oslo, 1994.
- Haaskjold, Erlend. *Kontraktsforpliktelse*. Oslo, 2002.
- Hagstrøm, Viggo. *Obligasjonsrett i samarbeid med Magnus Aarbakke*. Oslo, 2003.
- Hagstrøm, Viggo. *Alminnelig obligasjonsrett*. I: Knophs oversikt over Norges rett. 12. utg. Oslo, 1998.
- Høeg-Rasmussen, Annikken. *Erstatning for mangler etter ellers gjeldende regler?* I: Marfus nr. 328 (2005). s. 64.
- Høgberg, Alf Petter. *Tolkningsstiler ved kontraktstolkning – en introduksjon*. I: Jussens venner 2006 s.61.
- Kaasen, Knut. *Petroleumskontrakter med kommentarer til NF 05 og NTK 05*. Oslo, 2006.
- Krüger, Kai, *Norsk kjøpsrett*. 4. utg. Bergen, 1999.
- Krüger, Kai *Norsk kontraktsrett*. Bergen, 1991.
- Krüger, Kai, *Morarenter i kontaktsforhold*. I: Festskrift til Carsten Smith. Oslo, 2002.
- Marthinussen, Karl, Heikki Giverholt, Hans-Jørgen Arvesen m.fl. *NS 8405 med kommentarer*. 2. utg. Oslo, 2006.
- Meland, Øystein. *Skipsbygging*. Bergen, 2006.

- Sandvik, Tore. *Kommentar til NS 3401*. Bergen, 1977.
- Simonsen, Lasse. *Kreditors mangelsbeføyelser*. I: Jussens Venner 1999 s.305.
- Selvig, Erling. *Alminnelige pengekrav*. I: Knophs oversikt over Norges rett. 12. utg. Oslo, 1998.
- Tapper, Jan Kaare, Lars Olav Askheim, Marius Gisvold. *Kontrakter i petroleumsvirksomheten*. Oslo, 1983.
- Fabrikasjonskontrakter*. I: Kontrakter i petroleumsvirksomheten / Lars Olav Askheim, Marius Gisvold og Jan Kaare Tapper. Oslo, 1983.
- Truyen, Filip. *Overgivelseskriteriet ved selgers stansingsrett*. I: Tidsskrift for rettsvitenskap 1990 s. 342.
- Øyen, Ørnulf. *Kravet til konneksitet ved utøvelse av detensjonsrett, retensjonsrett og utvidet motregningsrett*. I: Tidsskrift for rettsvitenskap 1998 s. 711.

9 Kilder og registre

9.1 Standardkontrakter

- BIMCO's NEWBUILDCON Standard Newbuilding Contract, utgitt av "The Baltic and International Maritime Council".
- FIDIC Conditions of Contract for EPC/Turnkey Projects (First Edition, 1999), utgitt av
- Fédération Internationale des Ingénieurs-Conseils.
- Norsk Fabrikasjonskontrakt 2007 (NF 07)
- Norsk Standard (NS) 8405
- Norsk Standard Skipsbyggingskontrakt (Skip) 2000
- Norwegian Subsea Contract 2005 (NSC 05)
- Norsk Totalkontrakt 2007 (NTK 07)

9.2 Domsregister

Rt.1978 s.1157

Rt. 1983 s.205

Rt.1992 s.770

LF-1993-00083

Rt.1995 s.85.

Rt.1998 s.1510

Rt.1999 s. 768

Rt. 2001 s.1152

Rt.2003 s.1132

9.3 Lov- og forarbeidsregister

1939 Lov om gjeldsbrev (Gjeldsbrevlova) av 17. feb. 1939 Nr. 1.

1969 Lov om skadeserstatning (Skadeserstatningsloven) av 13.juni 1969 Nr. 26.

1976 Lov om renter ved forsinket betaling
(Forsinkelsesrenteloven) av 17.des 1976
Nr. 100

1988 Lov om kjøp (Kjøpsloven) av 13.mai 1988 Nr. 27.

1989 Lov om håndverkertjenester (Håndverkertjenesteloven)
av 16. juni 1989 Nr. 63.

1992 Lov om tvangsfullbyrdelse (tvangsfullbyrdelsesloven) av
26. juni 1992 Nr.86.

1994 Lov om sjøfarten (Sjøloven) av 24. juni 1994 Nr.39.

Ot.prp.nr.55 (1975-76) Renter ved forsinket betaling m.m.

Ot.prp. 80 (1986-87) Del A Kjøpslov og Del B Lov om samtykke
til ratifikasjon av FN-konvensjonen om kontrakter for interna-
sjonale løsørekjøpt, vedtatt 11. april 1980

9.4 Andre kilder

Uformelle samtaler med jurister i Aker Solutions januar 2009.

KonKraft Rapport 4: Internasjonalisering. Utgitt august 2008 av
Konkraft i samarbeid med Intsok. Tilgjengelig på:
[http://www.olf.no/getfile.php/Konkraft/Dokumenter/
KonKraft-rapport%204%20Internasjonalisering.pdf](http://www.olf.no/getfile.php/Konkraft/Dokumenter/KonKraft-rapport%204%20Internasjonalisering.pdf)

Sjørettsfondets utgivelser

Sjørettsfondet fremmer forskning innen sjørett, transportrett, petroleumsrett, energirett og beslektede juridiske emner. I tidsskriftet *Marlus*, inkludert *Scandinavian Institute Maritime and Petroleum Law Yearbook (SIMPLY)*, publiserer studenter og forskere sine arbeider. Fondet utgir også pensumlitteratur for studenter.

Tidsskriftet *Marlus* - siste utgaver

383	DENISOVA,
Ekaterina	The Role of Environmental Civil Liability in Regulation of Marine Oil Pollution in Norway. 2009. 84 s.
384	MUNTHE-KAAS,
Hugo A. B.	Direktekrav mot en P&I assurandør når sikrede er insolvent. En komparativ analyse av rettsstilstanden i russisk, amerikansk og europeisk rett. 2009. 158 s.
385	FJÆRVOLL-
LARSEN, Andreas	Supplyrederens rett til ansvarsbegrensning når skipet er ute av drift. En studie av SUPPLYTIME 05 kl 13(b). 2009. 92 s.
386	SØDAL, Ellen Karina
og MELLINGEN,
Karen	Elektroner på utenlandsreise. Konesjonsregimet for utveksling av elektrisitet i lys av EØS-avtalen. 2009. 224 s.
387		Fire sjørettslige foredrag. Bidrag av Olav Vikøren, Jostein Moen, Nils-Gustaf Palmgren, Agnar Langeland. 2010. 90 s.
388	STEIGBERG,
Ragnhild	Rettslig regulering av beredskapen ved sjøulykker i Nordområdene. 2010. 164 s
389	KAASEN, Karin	Flyten i framdriftsplanen - en juridisk analyse av petroleumskontrakter. 2010. 81 s.

Bøker utgitt av Sjørettsfondet

- Syversen, Jan: **Skatt på petroleumsutvinning**. 762 s. 1991. ISBN 82-90260-33-4
- Askheim, Bale, Gombrii, Herrem, Kolstad, Lund, Sanfelt, Scheel og Thoresen: **Skipsfart og samarbeid**. Maritime joint ventures i rettslig belysning. 1119 s. 1991. ISBN 82-90260-34-2
- Brækhus, Sjur og Alex Rein: **Håndbok i kaskoforsikring** På grunnlag av Norsk Sjøforsikringsplan av 1964. 663 s. 1993. ISBN 82-90260-37-7
- Hans Peter Michelet: **Last og ansvar**. Funksjons- og risiko- fordeling ved transport av gods under tidscerteparti. (Hefte) 180 s. 1993. ISBN 82-90260-36-9
- Røsæg, Erik: **Organisational Maritime Law**. 121 s. 1993. (Utsolgt)
- Nygaard, Dagfinn: **Andres bruk av utvinningsinnretninger**. 365 s. 1997. ISBN 82-90260-40-7
- Bull, Hans Jacob: **Hefte i sjøforsikringsrett**. 60 s. 2. utg. 1997. (Utsolgt)
- Michelet, Hans Peter: **Håndbok i tidsbefraktning**. 600 s. 1997. ISBN 82-90260-31-8
- Arnesen, Finn, Hans Jacob Bull, Henrik Bull, Tore Bråthen, Thor Falkanger, Hans Petter Graver: **Næringsreguleringsrett** 187 s. 1998. ISBN 82-90260-42-3
- Brautaset, Are, Eirik Høyby, Rune O. Pedersen og Christian Fredrik Michelet: **Norsk Gassavsetning - Rettslige hovedelementer** 611 s. 1998. ISBN 82-90260-43-1
- Karset, Martin, Torkjel Kleppo Grøndalen, Amund Lunne: **Den nye reguleringen av oppstrøms gassrørledningsnett**. 344 s. 2005. ISBN 89-90260-47-4
- Falkanger, Thor og Hans Jacob Bull: **Sjørett**. 7. utg. 602 s. 2010. ISBN 978-82-90260-48-9

Ny distribusjonsordning

Bøker, pensum og tidsskriftet *Marlus* distribueres nå via nettbokhandelen Audiatur og andre bokhandler. Nordisk institutt for sjørett håndterer ikke lenger bestillinger.

Informasjon om priser på enkeltnummer av *Marlus* er oppdatert på www.audiatur.no <Bokhandel. For bestilling, klikk på Sjørettsfondets banner nede til venstre på siden.

Fullstendig oversikt over Sjørettsfondets utgivelser finnes på nettsidene til Nordisk institutt for sjørett: www.jus.uio.no/nifs/forskning/publikasjoner

Tidsskriftet *Marlus* – ny abonnementsordning

Til nå har det vært mulig å abonnere på enkeltnummer og innbundet årgang. Fra årgang 2010 tilbyr Sjørettsfondet abonnement med flere valgmuligheter:

A: Alle utgaver

B: Innbundet årgang

C: Sjørett (på norsk og engelsk)

D: Petroleums- og energirett (på norsk og engelsk)

E: Utgaver på engelsk, inkludert SIMPLY
(både sjørett og petroleums- og energirett)

F: SIMPLY

For å tegne abonnement, send epost til: kontakt@audiatur.no
Prisen vil variere med sidetall per publikasjon og antall utgivelser i året. Faktura basert på kostnader sendes i etterkant et par ganger i året. For de 17 utgavene utgitt i 2009 blir prisen drøyt 3 000 kroner for abonnenter.

NY AKTUELL FAGLITTERATUR

Mikaela Björkholm

Fri rörlighet i Europa ur ett sjöarbetsrättslig perspektiv

Boken tar for seg hvilket handlingsrom EU-statene har innenfor sjøarbeidsretten, sett i lys av EU-traktatens bestemmelser om fri bevegelse.

I fokus står både sjømannens og rederens rett til fri bevegelse.

I et sjøarbeidsrettslig perspektiv aktualiserer dette to sentrale spørsmål; dels forholdet mellom den offentligrettslige reguleringen av arbeid til sjøs og sjømannens rett til fritt å velge under hvilket flagg han vil arbeide, dels hvordan den kollektive arbeidsretten forholder seg til rederens rett til å fritt velge hvor han vil registrere sitt fartøy og drive sjøtransporttjenester.

På grunn av sjøfartens internasjonale karakter og betydning for verdenshandelens transport reguleres sjøfart og arbeid til sjøs i stor grad i mellom statlige overenskomster. Selv om EU-retten forholder seg til de internasjonale reglene, finnes det forskjeller mellom statenes folkerettslige og EU-rettslige forpliktelser. Derfor undersøkes medlemsstatenes handlingsrom også i spenningsfeltet mellom EU-rett og folkeretten på de områdene boken behandler.

Boken tar utgangspunkt i de spesielle problemstillingene som oppstår i sjøfarten. I tilknytning til bokens ene hovedtema – sjømannens rett til fri bevegelse – behandles bemanningskrav, sjømannsbeskatning og støtteordninger til skipsfarten. Under det andre hovedtemaet – rederens rett til fri bevegelse – behandles konflikten mellom rederens rettigheter og fagforeningenes interesse i å motvirke utflagging og lav lønnskorrurranse.

ISBN 9788205394179 • 506 sider • kr 750,-

Boken kan bestilles i bokhandelen eller kjøpes direkte fra forlaget:

E-post: kundeservice@gyldendal.no Telefon: 23 32 76 61

Nettbutikk: www.gyldendal.no/akademisk - kategori: jus

GYLDENDAL
AKADEMISK

Ja takk, jeg bestiller:

..... eks av Fri rörlighet i Europa ur ett sjöarbetsrättslig pers.

à kr 750,- • ISBN 9788205394179

Navn:

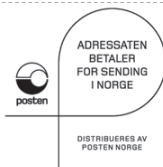
Adresse:

Postnr/sted:

Bestillers referanse (personnavn):

E-post:

Porto kommer i tillegg.

Gyldendal Akademisk
Svarsending 0479
0090 Oslo

SCANDINAVIAN INSTITUTE OF MARITIME LAW forms part of the University of Oslo. It is also a part of the co-operation between Denmark, Finland, Iceland, Norway and Sweden through the Nordic Council of Ministers. The core research areas are maritime law and petroleum/energy law. In MARIUS, articles from these core areas are published in the Nordic languages or English. It is issued at irregular intervals.

ISSN: 0332-7868

